

VI. ULUSLARARASI MATÜRİDİLİK SEMPOZYUMU
OSMANLIDA HANEFİLİK MATÜRİDİLİK

(01-02 Kasım 2024 – Konya/TÜRKİYE)

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

VI. INTERNATIONAL MATURIDISM SYMPOSIUM
HANAFISM AND MATURIDISM IN THE OTTOMAN EMPIRE

BOOK OF ABSTRACTS

المؤتمر العالمي السادس حول الماتريدية
الحنفية والماتريدية في العصر العثماني

كتاب الملخصات

Editörler

Osman Arabacı – Burhan Başarslan – Muhammed Ali Deniz

VI. ULUSLARARASI
MATÜRİDİLİK SEMPOZYUMU
OSMANLI'DA HANEFİLİK MATÜRİDİLİK
BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

Bu eserde yer alan bildiri özetleri, 1-2 Kasım 2024 tarihlerinde Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen “Osmanlıda Hanefilik Mâtürîdîlik” konulu VI. Uluslararası Mâtürîdî Sempozyumu’nda sunulmuş bildirilere aittir.

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Eserin tüm yayın hakları saklıdır. Eleştirel makale, kitap ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında kitabın bir kısmı veya tamamı, yayıncının izni olmadan yayımlanamaz.

“Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 24702006 numaralı proje ile desteklenmiştir.”

Sempozyum Yeri ve Tarihi:

Konya / Türkiye 1-2 Kasım 2024

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Ömer Faruk AKPINAR

Editörler: Osman Arabacı
Burhan Başarslan
Muhammed Ali Deniz

E-BOOK ISBN : '978-625-95466-1-2'

İrtibat ve Yazışma Adresi:

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Alaaddin Keykubat Kampüsü,

Selçuklu / Konya

Tel: 0 (332) 241 00 41

maturidisempozyumu.selcuk.edu.tr

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	
Doç. Dr. Ömer Faruk AKPINAR	6
KENDİSİNDEN YAPILAN İKTİBASLARDAN HAREKETLE İMAM MÂTURÎDÎ'NİN KİTÂBU'T-TEVHÎD'İNİN BATI HANEFÎ COĞRAFYASINA İNTİKALİ HİKAYESİ	
Prof. Dr. Sönmez KUTLU	8
OSMANLI'DA KADIZÂDELİLERİN ŞİDDETİNE DAİR BİR ZİHNİYET ANALİZİ DENEMESİ	
Prof. Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA	9
SON DÖNEM OSMANLI ALİMİ MUHAMMED ZÂHİD KEVSERÎ'NİN MÂTURÎDİLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNDEKİ YERİ	
Dr. Zafar FAHREDDİNOV	11
OSMANLI'DA TİPİK BİR HANEFÎ-MÂTURÎDÎ ÂLİM ÖRNEĞİ: LÂLE DEVRİ FETVA EMİNİ MEHMED FIKHÎ EL-AYNÎ (ö.1147/1735)	
Prof. Dr. Osman ŞAHİN	12
MÂTURÎDÎ ÂLİM İSMÂİL KONEVÎ'NİN DEVVÂNÎ'YE KARŞI KELÂM GELENEĞİ SAVUNUSU: ALLAH'IN EŞYAYA DAİR İLMİ HAKKINDA BİR TARTIŞMA	
Arş. Gör. Dr. Ülfer KARABULUT	14
18. YÜZYIL VE MÂTURÎDİLİK: MUKADDİMÂT-I ERBA'A HAŞİYELERİNİN TELİF SEBEPLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME	
Arş. Gör. Dr. F. Sümeyye KILAÇ	16
TANZİMAT DÖNEMİ HANEFÎ ULEMANIN TECDİD ANLAYIŞI	
Arş. Gör. Dr. Nida Sultan ÇELİKKAYA	18
OSMANLI DÖNEMİNE AİT TABAKAT TÜRÜ ESERLERDE İMAM MÂTURÎDÎ'YE İLİŞKİN MENAKİP VE BİYOGRAFİK BİLGİLERİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	
Neslihan KOMAN PARLAK	20
BAĞLAYICILIK VE MEŞRUIYET AÇISINDAN İRSÂDÎ VAKIFLAR: DEDE CÖNGİ'NİN BEYTÜLMÂLE AİT MALLARIN VAKFEDİLMESİNİ TEMELLENDİRMESİ	
Dr. Öğr. Üyesi Burak ERGİN	21
OSMANLI HANEFÎ ÂLİMİ ŞEREF B. KEMAL EL-KIRÎMÎ VE "MENÂRU'L-ENVÂR" ÜZERİNE YAZDIĞI ŞERH23	
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ŞAHİN	23
OSMANLI İKTİSAT YAPISINDA MÂTURÎDİLİK	
Serdar ARSLAN	24

OSMANLI DEVLETİ VE İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE'NİN TÜRBEŞİ: SAYGI VE VEFANIN BELGELERDEKİ İZLERİ Dr. Osman EZİCİ	25
OSMANLI'DA İ'TİKÂDEN HANEFÎ MÂTÜRÎDÎ GÖRÜNÜRLÜĞÜ ALTINDA EŞARÎ-MÂTÜRÎDÎ GÖRÜŞLERİN MEZCEDİLMESİ: ŞEYHÎ ÖRNEĞİ Dr. Fatih GÜNGÖR	26
MÂTÜRÎDÎ PERSPEKTİFİYLE HIZIR BEY'İN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ Dr. Esra ÇELİK	27
LÂLE DEVRİ'NDE HANEFÎ-MÂTÜRÎDÎ BİR MÜELLİF: HACI ÇELEBİ MEHMED İSMET VE KELÂM ANLAYIŞI Muhammed Osman DOĞAN	28
خصائص المنهج الكلامي لدى الوزير الأعظم لطفي باشا Doç. Dr. Rami İbrahim MAHMUT	29
EBÛ HANİFE'NİN OSMANLI TEFSİR ANLAYIŞINA ETKİSİ: EBÛSSUÛD VE BURSEVÎ ÖRNEKLEMİNDE Doç. Dr. Mehmet KAYA	30
HASİRİZÂDE ELİF EFENDİ'NİN EN-NÛRU'L-FURKÂN FÎ ŞERHİ LUGATİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE KIRAAT OLGUSU Öğr. Gör. Dr. Süleyman KILIÇ	31
ŞİİRİN BİR ÖĞRETİM METODU OLARAK KULLANIMI: MAHMÛD HAMZA EFENDİ'NİN EL-FETÂVÂ'N-NAZM ADLI ESERİ Öğr. Gör. Dr. Fatih YAVAŞ	32
OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞİİRİNDE EBÛ HANİFE Öğr. Gör. Dr. Mohammad MOHAMMADI	33
OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUNAN BİR HADİS ŞERHİ: İBN MELEK'İN MEBÂRİK'İNDE HANEFİLİK VURGUSU Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde ÖZBEN DOKAK	34
MUHAMMED ZÂHİD EL-KEVSERÎ İLE ABDURRAHMAN EL-MUALLİMÎ ARASINDAKİ İHTİLAFIN MEZHEPSEL ARKA PLANI Dr. Öğr. Üyesi Selman KELEŞ	35
إسهامات الملا علي القاري في تطوير العلوم الإسلامية في عهد الخلافة العثمانية Dr. Ikhtiyor ABDURAHMONOV	36
KUZEY AFRİKA'DA OSMANLILAR DÖNEMİNDE HANEFİLİK-MÂTÜRÎDİLİK Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud BENRAS	37
LITTLE OTTOMANS: DEVELOPMENT OF HANAFÎ-MÂTURÎDITE THEOLOGY IN MUGHAL INDIA Muhammad Shafeeq VAYALPEEDIYEKKAL	39

MÂTÜRÎDÎ BİR DÜŞÜNÜR OLARAK ŞEMSEDDİN AHMED HAYÂLÎ'NİN HAKİKAT ANLAYIŞI Doç. Dr. Mehmet AYDIN	40
SIRR-I İNSÂN: TEFSÎR-İ SÛRE-İ İNSÂN ESERİ MERKEZİNDE SIRRÎ-İ GİRÎDÎ'NİN İNSAN ANLAYIŞI Doç. Dr. Rabiye ÇETİN	41
16. YÜZYIL OSMANLI'SINDA YAZILAN EBÛ HANÎFE MENÂKIBLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ Arş. Gör. Dr. Mine DEMİRBİLEK.....	42
BİRGİVÎ EKOLÜNÜN 18. YÜZYILDAKİ TEMSİLCİSİ DÂVÛD EL-KARSÎ'NİN MÂTÜRÎDİLİK VURGUSU Arş. Gör. Dr. Ömer ERGÛL	43
دور "كتاب العقائد" لعمر النسفي في انتشار الماتريدية خلال فترة حكم العثمانيين Dr. Allakulov Abdullatif ABDULLAEVİCH	44
OSMANLI ŞEYHÛLİSLAM FETVA MECMUALARINDAKİ TEKRAR EDEN FETVALARIN DİJİTAL ANALİZİ: MİNKÂRİZÂDE YAHYÂ EFENDİ ÖRNEĞİ Dr. Ahmet Faruk ÇELİK	45
Dr. Öğr. Üyesi Salih ERDEN	45
اقتباسات ابن عابدين في حاشيته "رد المحتار" من علماء الأناضول (ابن كمال باشا نموذجاً) Dr. Öğr. Üyesi Abdulbâri Azîz OSMÂN	46
XVIII. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİ HANEFÎ-MÂTÜRÎDÎ ÂLİMLERİNDEN AHMED- EL-MAR'AŞÎ'NİN İRADE VE İNSAN HÜRRİYETİNE YAKLAŞIMI Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN	47
17. YÜZYIL OSMANLISINDA İHTİLAF LİTERATÜRÜ: BEYÂZİZÂDE AHMED EFENDİ'NİN ELLİ MESELESİ Sena Nur YILDIZ DEKKER	48
OSMANLI DÖNEMİ FETVASINDA HANEFÎ MEZHEBİ TAHRİÇ USÛLÜNE BİR ÖRNEK: RİSÂLE FÎ CEVÂBİ VÂKİA FÎ'L-FETVÂ Lİ-SA'Dİ EFENDİ Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜLDÜ	49
XIX. YÜZYIL OSMANLI ULEMASINDAN SEYYİD MAHMUD MARDÎNÎ'NİN EŞ'ARİLİK MATÜRÎDİLİK İHTİLAFLARINA DAİR GÖRÜŞLERİ Dr. Öğr. Üyesi Ali DURMUŞ	50

TAKDİM

Doç. Dr. Ömer Faruk AKPINAR

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Yüce Rabbimize hamd ü senâ, Efendimiz'e salât u selâm olsun. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak düzenlediğimiz Mâtürîdîlik Sempozyumlarının altıncı halkası olan Osmanlı'da Hanefîlik Mâtürîdîlik Sempozyumu'muz hayırlı bereketli olsun.

Onbeşinci asrını yaşayan İslam toplumu malum olduğu üzere Yüce Allah'ın son nebisi ve son rasülü Peygamber'imizin mübarek ve mukaddes önderliğinde varlık sahnesine çıkmış, pek çok ilim adamının rehberliğinde farklı dönemlerde muhtelif coğrafyalarda yoğunlukla bugünlere ulaşmıştır.

II. yüzyılın ortalarında Irak bölgesinde Ebû Hanîfe tarafından temelleri atılan Hanefîlik, kendine has yöntemi ve ilkeleriyle geniş bir coğrafyada kabul görüp benimsenmiş büyük bir fikhî/hukukî mezheptir. Kuruluşu -genel kabule göre- Ebû Hanîfe'yle başlatılan ve ondan yaklaşık iki asır sonra İmâm Mâtürîdî tarafından geliştirilerek sistemli bir yapıya kavuşan Mâtürîdîlik ise, tarihî süreçte dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan topluluklara ulaşmayı ve varlığını günümüze değin sürdürmeyi başarmış itikadî bir ekoldür.

Bu önemine binaen kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Fakültemiz, Mâtürîdîlik üzerine özenle eğilmiş, inanç alanında yaşanan sapmaları akademik bakış açısıyla değerlendirmek ve bu konuda öneriler sunmak üzere üniversitemiz bünyesinde kurulan İmâm Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi'yle birlikte birtakım programlar icra etmiştir. Genç bir fakülte ve merkez olmasına rağmen bu iki yapı, ortaklıkları sayesinde 2018 yılından beri birçok faaliyetin gerçekleşmesini sağlamıştır. “Mâtürîdî Araştırmalarına Dair Sorunlar ve Öneriler” ile başlayan süreç, “Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Literatürü Sempozyumu”, “Mâtürîdîlik Öğretisi ve Şimdiki Zaman I ve II”, “Büyük Selçuklular Döneminde Hanefîlik-Matürîdîlik” konulu ilmi toplantılarla devam etmiştir.

Siyasî ve içtimaî açıdan bütünlüklü bir yapı arz eden Hanefî ve Mâtürîdî mezheplerinin, Osmanlı gibi oldukça geniş bir coğrafyada asırlarca çeşitli inanç ve görüşten topluluklara yaşama imkânı sunmuş bir siyasî oluşum içindeki varlığı da incelenmeyi hak etmektedir. Altı yüzyıldan fazla üç kıtada hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu'nda Hanefîlik ve Mâtürîdîlik mezheplerinin genel durumunu ve gelişim seyrini farklı açılardan ele almak, o dönemde yaşayan Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin eserlerini, görüşlerini ve İslam düşüncesine katkılarını ortaya koymak, bu sempozyumun hareket noktası olmuş ve bu yılki tema “Osmanlı'da Hanefîlik-Mâtürîdîlik” olarak belirlenmiştir. İtikadî ve ahlaki açıdan büyük bir çöküntünün yaşandığı, başta İslam toplumuna yönelik olmak üzere soykırım, zulüm ve saldırıların süregeldiği, aşırı uç yorumlar nedeniyle fikrî anlamda adeta bir kaosun yaşandığı günümüz dünyasında, bu başlığın ilmî bir toplantıda ele alınmasının önemli olduğunu düşünüyor; toplantının hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum.

Bu toplantının hazırlanmasında samimi iş birliklerini gördüğümüz Özbekistan Halkara İslam Üniversitesi İmam Matüridi Araştırmaları Enstitüsü mensuplarına, bhusus enstitü başkanı muhterem Jamolitdin KARIMOV hocamıza ve diğer yöneticilerine, programın hazırlanmasında pek çok yükü sırtlayan fakülte dekanımız Prof. Dr. Yusuf Acar hocamıza, üniversitemiz İmâm Mâtüridî Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kurucu müdürü Recep Tuzcu hocamıza ve şimdiki idarecilerine, sempozyumun organize ve tertip edilmesine katkı sunan Türkiye İmam Hatipler Vakfı'nın muhterem yöneticisi Dr. Öğr. Üyesi Sami Bayrakçı hocamıza, İl Müftümüz Ali Öge hocamıza, Büyük Şehir Belediye Başkanımıza, sempozyumun ev sahipliğini üstlenen fakültemiz dekanlığına, bu toplantının planlanmasında aktif gören alan sempozyum heyetindeki arkadaşlarıma, özellikle birçok işi doğrudan takip eden Arş. Gör. Burhan, Osman ve M. Ali hocalarıma, sempozyumu maddi açıdan destekleyen üniversitemiz Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne teşekkür ederim. Ve elbette, uzaklardan zahmet edip gelerek şehrimizi teşrif eden ve yapacakları yüz yüze ve online sunumlarla bu toplantıyı bilgi şölenine çeviren çok değerli hocalarıma tekrar teşekkürlerimi arz ederim.

Bu vesile ile ortaya koydukları ilmî faaliyetlerle Hanefi-Mâtüridî geleneğe hizmet etmiş Osmanlı ulemasının mümtaz simalarına da Yüce Allah'tan gani gani rahmetler diler, selam ve hürmetlerimi sunarım.

KENDİSİNDEN YAPILAN İKTİBASLARDAN HAREKETLE İMAM MÂTURÎDÎ'NİN KİTÂBU'T-TEVHÎD'İNİN BATI HANEFİ COĞRAFYASINA İNTİKALİ HİKAYESİ

Prof. Dr. Sönmez KUTLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
skutlu@divinity.ankara.edu.tr

İmam Mâturîdî, pek çok eser kalem almış, ancak bunlardan sadece *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tevhîd* günümüze ulaşabilmiştir. Karahanlılar ve Selçuklular döneminde Maturidî mezhebine mensup bazı alimler, onun bize ulaşmayan eserlerinden bazı nakillerde bulunmaktadır. Ancak bize ulaşan eserlerinin, tarihsel süreçte hangi yollarla ve nerelere gittiği, özellikle Batı Hanefiliği coğrafyasında (Memlükler, Eyyubiler ve Osmanlı Coğrafyası) Hanefi ulemanın bu eserlerden kimler vasıtasıyla ve nasıl haberdar olduğu, eserlerin yazmalarından yapılan iktibaslarda üzerinden aydınlatılması gereken bir konudur.

Te'vîlât'ın hikayesi konusunda, yeterli olmasa da, gerek tahkik edenler gerekse konuya ilgi duyan bazı araştırmacılar, birkaç makale yazarak bazı tespitlerde bulundular. Ancak *Kitâbü't-Tevhîd* ile ilgili Osmanlı ulemasının bu eserden ne kadar haberdar olduğu ve onun görüşlerini doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı aktarıldıkları konusunda ciddi araştırmalar yapılmadı. Türkistan'dan Suriye, Bağdat ve Mısır'a gelen bazı Hanefî-Maturidî alimlerin eserleri incelendiğinde İmam Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ini beraberinde getirmiş olabileceklerine dair ipuçları bulunmaktadır. Eseri beraberinde getirdiği anlaşılan Emir Kâtip el-İtkânî ve daha sonra Osmanlı uleması arasında bu esere atıf bulunan bazı alimler şunlardır:

1. Kivâmüddîn Emir Kâtib b. Ebî Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Farabî el-İtkânî el-Otrârî (758/1357): *Risale Alaiyye* (Allah'ın Arşta İstivası Meselesi). Türkistan'dan Şam ve Bağdat'a gelip Hoca Alaüddin Ebû'l-Hasan Ali es-Sivasî el-Malatî adlı bir tüccar ile karşılaşan ve onun sorduğu bir soruya cevap olarak yazdığı *Risâle Âlâiyye*'sinde, *Kitâbü't-Tevhîd*'den bir sayfaya yakın alıntı yapılmaktadır. Bu Memlük ve Osmanlı coğrafyasını ilgilendiren önemli bir alıntıdır.

2. Ebû Abdullah Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî (786/1384), *Şerhü Vasiyyeti'l-İmâm Ebû Hanîfe* (Thk.: Muhammed Suphi Aidi, Dâru'l-Feth, Amman 2009) adlı eserinde iman-küfür ayrımı ile ilgili *Kitâbü't-Tevhîd*'den alıntı yapılmaktadır.

3. Akhisârî, Kâfi Hasan Efendi (1024/1615), *Ravzâtü'l-Cennât fi Usûli'l-İ'tikâdât*'ta (ed. Edward Badeen, (Edward Badeen, *Sunnitische Theologie in Osmanischer Zeit* (Wurzburg 2008) adlı kitap içerisinde ss. 31-60) Mekke'de *Kitâbü't-Tevhîd*'i Hicrî 500 tarihli eski bir yazı ile kaleme alınmış bir nüshasını gördüğünü söylemektedir.

4. Beyâzîzâde (1098/1687), *İşâratü'l-Merâm* (thk.: Yusuf Abdurrezzâk, 1. Baskı, Şirketü ve Matbaatü el-Halebî ve Evladuhu, Kahire 1368/1949) *Kitâbu't-Tevhîd*'din ismini vermeden İmam Maturidî'den nakilde bulunmaktadır.

Üç Osmanlı aliminin, bu eseri görmesi veya ondan iktibasta bulunması *Kitâbü't-Tevhîd*'din Osmanlı coğrafyasında izini sürmek bakımından son derece önemlidir. Biz bu tebliğimizde, *Kitâbu't-Tevhîd*'in Osmanlı coğrafyasında en az iki istinsahının olduğunu, bunlardan yapılan alıntılarının nereden yapıldığını ve Cambridge'de kayıtlı olan nüsha ile bu iki nüshanın aynı olup olmadığı konusunu tartışmaya açmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: İmam Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, *Risale Alaiyye*, Osmanlılar, Memlüklüler, Hanefî-Mâturîdî.

OSMANLI'DA KADIZÂDELİLERİN ŞİDDETİNE DAİR BİR ZİHNİYET ANALİZİ DENEMESİ

Prof. Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mehmetsarikaya@sdu.edu.tr

Kadızâdeliler hareketi Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda içinde bulunduğu karışıklıklar, merkezî idaredeki zaaf, artan ekonomik bozukluklar, Avrupa ve İran ile olan sürekli savaşlar ve toprak kaybı, yoğun nüfus hareketleri ve çıkan isyanlar gibi bir istikrarsızlık ortamı içerisinde doğup gelişme imkânı bulan önemli bir dini-siyasi harekettir. Bu hareketin fikir babası genellikle İmam Birgivi (ö. 981/1573) olarak gösterilir. Hâlbuki yaşadığı dönemde bazı toplumsal gelişmelere yönelik tepkisiyle Şeyhülislâmlık makamına muhalif kalan İmam Birgivi'nin muhalefeti toplumsal bir tepkiye dönüşmemiştir. Bilakis o, İbrahim Halebi (ö. 956/1549) gibi Hanefî zühd anlayışının Osmanlı'da yaşayan temsilcilerindendir. Öte yandan onun Buhara-Belh Hanefî okulundan beslenen kısmen ehl-i hadise yaklaşan fıkıhçı bir din anlayışına sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Buhara-Belh Hanefî kelama mesafeli duran, nassın içinde bir akılcılığı benimseyen ve fıkıhçı bir eğilime sahiptir. Bu eğilim zamanla *ilmihal dindarlığı* diyebileceğimiz lafızcı-şekilci bir zihniyete dönüşür.

Hanefî zühdü, kurucusu Ebû Hanîfe'nin şahsında Kur'an ve Sünnet kaynaklı bir temele dayanır. Bu anlayışın temel parametrelerini: Dinin temel inançlarını benimseyen, iman ve irade hürriyeti konusunda kişinin bireysel sorumluluklarını kabul eden, bireysel ibadetlerin manevi ve duygusal boyutuna vurgu yaparak ruh-mana bütünlüğünü yakalayan, kazançlar ve harcamalar konusunda dayanışmacı ve sosyal paylaşımcı, gündelik siyasetin çekişmelerinden uzak kalarak güncel problemlerle ilgili bilgi üreten ve doğru bir duruş sergileyen tavır olarak açıklayabiliriz. Bu tavrı benzeri tasavvufî düşünce ve hareketlerden ayıran özellikleri ise, tasavvufî düşüncenin temel bilgi kaynağı olan keşf, ilham ve sezgiyle elde edilen bilgilerin kabul edilmemesi, bu bilgiye sahip olduğunu iddia edenler etrafında oluşturulan karizmatik lider olgusuna atfedilen değer ve bu bağlamdaki menakıp kültürünün reddi, nafile türü temel ibadetlerin dışında cemaatle birlikte uygulanan ritüellere mesafeli duruştur.

İbrahim Halebi İmam Birgivi'nin eserlerini sıkça referans gösteren Kadızâdeliler ise özellikle yakın çevrelerindeki siyasetçilerle hemhal olarak ve onların gücüne dayanarak deverân ehli olan tasavvufî ekollere karşı bir tavır sergilerler. Bu tavır, Üstüvânî Mehmed Efendi zamanında fiili baskıya dönüşür. Onların bu tavrında, Hanefî zühd anlayışının ötesinde lafızcı-şekilci bir zihniyetten indirgemeci, tasfiye edici ve tekfirci zihniyete uzayan değişimin izlerini görmek mümkündür. Bid'at anlayışı etrafında şekillenen bu anlayış, elfâz-ı küfür ve emr-i maruf kabulleriyle birleşip elde ettikleri siyasi nüfuz ile eyleme dönüşür. Bu zihniyet Üstüvânî döneminde siyasi erkle birleşince, hasımlarına karşı acımasızca baskı ve şiddet üretirken aynı zamanda halkın sadece onların benimsedikleri din anlayışıyla sahil İslâm'ı yaşanabileceklerini iddia eder hale gelir.

Bu anlayışın günümüzdeki benzeri Taliban hareketidir. Siyasî boyutu bir tarafa Birelvi hareketine dayanan Taliban'ında lafızcı-şekilci zihniyeti tekfirci zihniyetle birleştirerek kadın-erkek ilişkileri başta olmak üzere pek çok gündelik olguda kullandıkları anlaşılmalıdır. Zira onların, yeni teknik ve sosyal gelişmeleri din üzerinde okuyup, şirk bağlamında yorumlayarak *şeri'atin* korunması ve uygulanması bağlamında, bazıları sosyal medyada paylaşılan, kabul edilemeyecek katiller yaptıkları bilinmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde ise, lafızcı-şekilci gelenekçi zihniyete sahip olan zümreler 1980 sonrasında Suud destekli Selefi hareketlere zemin hazırlayacak söylemlere sahiplerdir. Bunların, *Kütübü Sitte* üzerinden sünnete ve hadise yönelik vurgusu, bu rivayetlerle ilgili en küçük eleştiriye bile tahammül edemeyen, çoğu kere muhataplarının münferit yorumlarını genelleştirerek onları, *sünnet inkârcılığı*yla suçlayan bir tavır ortaya çıkarmıştır. Bu zümreler, bazı dinî, siyasî ve sosyal argümanları kullanarak yaptıklarını kolayca meşrulaştırıp kendilerinden olmayanları farklı tonlarda ötekileştirirler. Kendilerine muhalif olanlarla ilgili en hafifi *itibarsızlaştırma* olarak nitelendirilebilecek tezviratlarını kimi zaman fiiliyata dönüştürmekten çekinmezler.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, İmam Birgivi, Kadızadeliler, Hanefî zühdü, Lafızcı-şekilci zihniyet, Tekfirci zihniyet.

SON DÖNEM OSMANLI ALİMİ MUHAMMED ZÂHİD KEVSERÎ'NİN MATURÎDİLİK DÜŞÜNÇESİNİN GELİŞİMİNDEKİ YERİ

Dr. Zafar FAHREDDİNOV

İmam Maturidi Uluslararası Araştırma Merkezi
zafar.fakhriddin@mail.ru

Zâhid el-Kevserî (1879–1952), Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden biri olarak, özellikle Ehl-i sünnet kelâm okulları ve Hanefî mezhebini savunmaya yönelik çalışmalarıyla tanınmıştır. Kevserî, geleneksel İslam akaidi ve fıkhi mezheplerin müdafaasında titizlikle hareket etmiş, mezhep taassubuna karşı durarak farklı mezhep âlimlerinin eserlerine tarafsız yaklaşmıştır. Çalışmalarında müşebbihe ve mücessime gibi akımlara karşı tavizsiz bir mücadele yürütmüş, bu kesimleri putperestliğe benzeterek, İslam'a zarar veren yabancı fikir akımları olarak değerlendirmiştir. Kevserî'nin özellikle "Makalâtü'l-Kevserî" adlı eserinde bir araya getirilen makaleleri, itikadî konulara dair sapmalarla derinlemesine mücadele içerir.

Kevserî'nin, hem geçmiş hem de çağdaş fikrî muhaliflerin yanlışlarını ortaya koyması, Mâturîdilik düşüncesinin 20. yüzyılda yeniden dinamizm kazanmasını sağlamıştır. O, müşebbihe ve mücessime gibi itikadî sapmalara karşı "veseniyye" (putperestlik) terimini kullanarak, bu grupların İslam'a yabancı unsurlar olduğunu vurgulamış ve Müslümanları bu tehlikeler hakkında uyarmıştır. Kevserî'nin mirası, internet ve sosyal medyada artan fikrî saldırılar karşısında Mâturîdiler ve Eş'arîler için bugün de rehber niteliğindedir. Onun eserlerinin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması için dünya dillerine çevrilmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zâhid el-Kevserî, Mâturîdilik, Hanefilik, Müşebbihe, Mücessime, Ehl-i sünnet, Mezhep savunusu.

OSMANLI'DA TİPİK BİR HANEFÎ-MÂTURİDÎ ÂLİM ÖRNEĞİ: LÂLE DEVRİ FETVA EMİNİ MEHMED FIKHÎ EL-AYNÎ (ö.1147/1735)

Prof. Dr. Osman ŞAHİN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
osahin@omu.edu.tr

Bu araştırma Osmanlı'nın tarihte şatavatı ve alayışıyla iz bırakan Lale Devri'nde üstlendiği fetvâ eminliği yanında fetva alanında birçok resmi kademede görev yapan Mehmet Fıkhî el-Aynî'nin fıkhîta Hanefîliği, akaidde ise Mâturîdîliği temsil edip etmediğini tespiti konu edinmektedir. Bu bağlamda araştırma Mehmed Fıkhî Efendi'nin aşağıda kısa kısa tanıtılan eserleri üzerinden görüşlerinin ve görüşlerinde kullandığı usul ve kaynaklarının analiz edilmesi ile gerçekleştirilecektir.

Mehmed Fıkhî Efendi aslen Ayntab doğumlu olup, ilmi alat yapısını orada tamamlamış, orada bir müddet müftü yardımcılığı yaptıktan sonra, genç yaşta İstanbul'a (Kostantiniyye) gelmiş, İstanbul'da ilim çevresine intisab ederek fıkhî alanındaki ilmi-resmi basmakların birçoğunu katetmiş bir şahsiyettir. Bu bağlamda o Fetvâhane'de *müsevvidlik* ile başladığı görevde *başmüsevvidliğe* yükselmiş, ayrıca *müderislik*, *meleviyet* (bölge mahkemesi kadılığı) ve *naiblik* (kaymakam vekilliği) yapmış, keza biri Lale Devri'nde omak üzere iki farklı zamanda Fetvâhane'de Şeyhülislamlik ardından en önemli mevki olan *fetvâ eminliği* görevi de icrâ etmiştir.

Mehmed Fıkhî Efendi genç yaşta girdiği ilim dünyasında Hanefîlik mezhebine bağlı fıkhî telifler veya reddiyeler yanında Mâturîdîliğe bağlı telif veya reddiyelerde de bulunmuştur. Fıkhî alanında belki en önemli eseri genç yaşta Ayntab'da müftü yardımcısı iken –kendi ifadesiyle- sahip olduğu zengin kütüphanesindeki kitaplardan derleyerek telif ettiği “*Risâle fî Edebi'l-Müftî*” adlı eseridir. Bu eserde kendi zamanına kadar gelen Hanefî fetva usulüyle ilgili neredeyse bütün meseleleri toplamış, ayrıca boşluk gördüğü noktalarda kendi özgün görüşlerini de ortaya koymuştur. Bir diğer önemli eseri fetva hizmeti boyunca verdiği kendi fetvalarını nükulleriyle birlikte topladığı “*el-Ecoibetü'l-kâniya ani'l-es'ileti'l-vâkıa*” adlı fetva kitabıdır. Fıkhî Efendi bu eserinde kendisine sorulan sorulara cevap verirken, o konuda kendince hatalı fetvalar varsa onlara da cevap vermiştir. Ayrıca onun sigaranın haramlığına dair bir risalesi, sebil sularından zenginlerin içip içemeyeceklerine dair küçük bir risalesi, yaraya konulan nohut tozunda ıslaklığın ortaya çıkması halinde abdestin bozulup bozulmayacağına ve kişinin özürlü olup olmayacağına dair risalesi ve aynı konuda İbnü'n-Nablusî'nin risalelerinde ortaya koyduğu bu kişinin özürlü ahkamına göre hareket edeceği görüşüne reddiye için yazdığı ikinci bir risalesi ile taharet bahsinde istinca ve istibraya dair müstakil bir eseri bulunmaktadır. Bu çalışmalar Hanefî mezhebi kurallarına göre telif edilmiş, yer yer tahriç içeren tahkik ürünü eserlerdir. Mehmed Fıkhî Efendi'nin akaid alanında ise ömrün uzayıp kısalabileceği sadedinde muallak ve mübrem olmak üzere iki farklı ömür bulunduğu iddialarına reddiye olarak telif ettiği “*Tebyinü'l-hakk fî eceli'l-halk*” adlı risalesi

yanında cennet ve cehennemın mevcudiyeti ve cehennemliklerin bekası hakkında reddiye türü bir risalesi, ayrıca halk arasında âdet haline gelen iman tazeleme konusunu fikhî ve akâidî yönden ele aldığı eleştirel bir risalesi de bulunmaktadır. Bunlara ek olarak bid'atten salim sahih tasavvufun nasıl olması gerektiğini ele aldığı bir risalesi ile Râfizîlerin tanıtıldığı ve onlarla ilişkilerin fıkıh açısından ele alındığı bir risalesi bulunmaktadır.

Eserlerinde Hanefî mezhebinin muteber ve mütedavel eserlerine ve mezhepte yerleşik kurallara sıkı bağlılığıyla dikkat çeken Mehmed Fikhî Efendi'nin, akaid konusunda da benzer şekilde temelde Nesefî'ni akaidi ve şerhleri gibi Mâturîdî mezhebinin kurumsal eserlerini kaynak alırken, ehl-i sünnet ve'l-cemaate bağlılığı sebebiyle de Eş'arîlik başta olmak üzere diğer fikhî mezheplerin akaide dair kaynaklarına müracaat ettiği de görülmektedir.

Kısaca Mehmed Fikhî el-Aynî Efendi, Lale Devri'nin Şeyhülislamı olan meşhur Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Fetvâ Emîni ve onun fetvalarını "*Behçetü'l-Fetâvâ*" adıyla derleyen, fıkıh ve akaid alanlarındaki telif ve reddiyelerinde Hanefî-Mâturîdî çizgisini koruyan bir alim olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mehmed Fikhî el-Aynî, Fetvâ Emîni, Hanefîlik, Mâturîdîlik, Ehl-i Sünnet, Lâle Devri.

MÂTÜRÎDÎ ÂLİM İSMÂİL KONEVÎ'NİN DEVVÂNÎ'YE KARŞI KELÂM GELENEĞİ SAVUNUSU: ALLAH'IN EŞYAYA DAİR İLMİ HAKKINDA BİR TARTIŞMA

Arş. Gör. Dr. Ülfer KARABULUT

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
ulfer.karabulut@gmail.com

Şiraz Okulu'na mensup muhakkik bir âlim olan Celâleddîn ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) görüşleri ve eserleri, İran, Hint-Alt kıtası, Orta Asya ve Osmanlı coğrafyasında oldukça etkili olmuştur. Eş'arî kelâmcı Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) akâ'id eseri üzerine kalem aldığı *Şerhu'l-Celâl*, Hüseyin Halhâlî'nin (ö. 1014/1605) hâşiyesiyle birlikte XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı medrese müfredatında yer almıştır. Devvânî'nin bu eserinde Allah'ın ilmi konusunda öne sürdüğü görüşler ve kelâm geleneğinin ilâhî ilim teorisine yönelttiği eleştiriler, önemli tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda Allah'ın, zâtını ve eşyayı nasıl bildiği, O'nun ilmini izah ederken bilginin tarafları sorununun nasıl aşılacağı, ezelde henüz yaratılmamış şeylerde bilgi için gereken ayırışma şartının nasıl sağlanacağı ve henüz varlığı olmayan şeylere ilmin nasıl taalluk edeceği, *malûmâtullahın* sonsuzluğu esasıyla teselsülün iptali için kullanılan isbât-ı vâcib delilleri arasındaki çatışmanın nasıl giderileceği sorularına cevap aranmıştır.

Osmanlı coğrafyasında Saçaklızâde el-Mar'âşî (ö. 1145/1732), İsmâil Gelenbevî (ö. 1205/1791) ve İbrahim Gözübüyükzâde (1747-1838) gibi isimlerin de taraf olduğu bu tartışmalarda İsmâil Konevî (ö. 1195/1781), yazdığı iki risalede Devvânî'nin kelâmcılara yönelttiği eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır. Bu çalışmada Konevî'nin ilâhî ilim konusunda kelâmcıların yaklaşımlarını savunma girişimi ele alınacaktır. Devvânî'nin "yokluğun bilgiye konu olma sorunu" nedeniyle kelâmcıların ezelde Allah'ın eşyayı bilmesini izah edemedikleri, buna bağlı olarak ilim sıfatının taallukunu hâdis kabul ettikleri ve onların yaklaşımlarının ilâhî ilmin hâdis olmasına yol açtığı şeklindeki eleştirilerinin Konevî tarafından nasıl cevaplandığı incelenecektir. Konevî'nin yaklaşımı ele alınırken telif ettiği *Risâle fi ilmillaahi teâlâ*, bu esere kendi yazdığı şerh ve *Risâle fi enne'l-ilme tâbiun li'l-ma'lûm* adlı eserleri merkeze alınacak, onun yaklaşımı tartışmaya katılan diğer müelliflerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Konevî, Devvânî'nin eleştirilerinde kendine dayanak olarak kullandığı "Yokluğa ilmin taalluku imkânsızdır." önermesine karşı kelâm geleneğinde yokluğa ilmin taallukunun mümkün kabul edildiğini savunmaktadır. Kelâmcıların "yokluğun bilgiye konu olmasını" sorun olarak görmediklerini temellendirirken aklî ve naklî deliller kullanan Konevî; Devvânî'nin eleştirisini, kadîm-hâdis bilgi ayrımı ve bilgi ile bilenin ayırışması arasındaki ilişkinin tahlili üzerinden bertaraf etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerine de atıfta bulunarak kelâm geleneğinde yokluğun bilgiye konu olmasının mümkün olduğu hususunda icmâ' oluştuğunu

belirtmektedir. Diğer eleştirilere karşı ilim sıfatının taallukunu sistematik bir şekilde ele almakta ve kelâmcılar nazarında ilâhî ilmin taallukunun hâdis taallukla sınırlı olmadığına vurgu yapmaktadır. Kelâmcıların ilâhî ilmin kadîm taalluku olduğunu da savunmalarına karşın bu hususun Devvânî tarafından göz ardı edildiğini düşünen Konevî, görüşlerini Hayâlî'nin (ö. 875/1470[?]) kadîm-hâdis taalluk şeklindeki ayrımını sürdürerek temellendirmektedir.

Bu çalışmada ayrıca eserlerinde Hanefîlik-Mâtürîdîlik vurgusu öne çıkan Konevî'nin, itikâdî kimlik olarak Mâtürîdîlik yanında Hanefîliğe atıfta bulunmayı sürdürdüğüne ve bunun dönemin Hanefîlik-Mâtürîdîlik algısına dair önemli veriler sunduğuna dikkat çekilecektir. Diğer taraftan Devvânî'nin kelâm geleneğine yönelik eleştirilerinin Konevî tarafından felsefî temayülünün neticesi olarak yorumlandığına işaret edilecektir. Bu doğrultuda Konevî, kelâmcıların Allah'ın eşyaya dair ilminin ezeli olduğunu temellendirmede sorun yaşamadıklarını ortaya koymakta ve kelâm ilmin kendi dinamiklerinden hareketle bu konudaki sorunların üstesinden gelinebileceğini savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Hanefîlik, Osmanlı, İsmâil Konevî, Devvânî, İlâhî ilim, Taalluk.

18. YÜZYIL VE MÂTÜRÎDİLİK: MUKADDİMÂT-I ERBA' A HAŞİYELERİNİN TELİF SEBEPLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Dr. F. Sümeyye KILAÇ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
sumeyyekilac@gmail.com

İslam düşünce ekolleri, insan fiilleri konusunda farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Nüanslar olsa da cebrî düşünce insanın fiillerinde hiçbir rolü olmadığını savunurken, kaderî düşünce insanın fiillerinde mutlak bir özgürlüğe sahip olduğunu iddia etmiştir. Ehl-i sünnet kelamının önemli temsilcilerinden olan Mâtürîdîler bu iki yaklaşımdan ayrılarak, insanın fiillerinde "bir tür ihtiyara" sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira insanın fiillerinin değere konu olması onun özgür olmasıyla irtibatlıdır. Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde efâl-i ibâd konusunda en etkili çözüm Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) tarafından düzenlenmiştir. Bilindiği gibi o, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) "İnsan fiilleri ıztrârî olduğundan hüsün kubuhla vasıflanamaz." iddiasına karşı insanın fiillerinde "kasdının" bulunduğunu iddia ederek -Râzî tarafından öne sürülen- müreccih deliline dört mukaddimeyle cevap vermiştir. Sadrüşşerîa bu mukaddimelerle fiillerin ortaya çıkışında etkili olan unsurların ontolojik ve metafizik temellerini ortaya koymuştur.

Sadrüşşerîa tarafından düzenlenen mukaddimât-ı erba'a, insan fiillerinin temellendirilmesinde kendisinden sonraki Mâtürîdî metinlere de etki eden yeni bir anlayışın, temellendirmenin ve kavramsallaştırmanın kapısını açmıştır. Nitekim Osmanlı düşüncesinde insan fiilleri söz konusu olduğunda Sadrüşşerîa tarafından düzenlenen dört mukaddimeye ya da bu mukaddimedeki kavramlara atıf yapmayan müellife rastlamak zordur. Hatta mukaddimât-ı erba' ayla ilgili müstakil bir literatür de gelişmiştir.

Osmanlı düşüncesinin ürettiği en etkili literatürlerden biri olan mukaddimât-ı erba'anın telif sebeplerindeki değişimi izlemek üzere kaleme aldığımız bu tebliğde haşiyeler iki grup olarak tasniflenmiştir. İlk grubu Fatih dönemi haşiyeleri oluştururken ikinci grup 18. yüzyılda kaleme alınan haşiyelerden oluşmaktadır. Fatih döneminde kaleme alınan haşiyelerde sebep-i telifte siyasal iradenin talebinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) ve haşiye müelliflerinin aktardığına göre Fatih Sultan Mehmed, dönemin ulemasından mukaddimât-ı erba' aya haşiye yazmalarını istemiştir. Bunun üzerine Kestelî (ö. 901/1496), Molla Samsûnîzâde (ö. 891/1486), Hatibzâde (ö. 901/1496), Molla Alâeddin Arabî (ö. 901/1496) gibi önemli simalar haşiye kaleme almışlardır. Fatih Sultan Mehmed'in isteğiyle başlayan bu gelenek 15. yüzyılla sınırlı kalmamış; Siyâlkûtî (ö. 1067/1657), Kavukcîzâde (ö. 1133/1721), Büyük Hafız Efendi (ö. 1154/1741), Kazâbâdî (ö. 1163/1750), İsmail Konevî (ö. 1195/1781), Hafîd en-Nisârî (ö. 1188/1774) gibi isimler tarafından devam ettirilmiştir.

Özellikle 18. yüzyıla gelindiğinde mukaddimât-ı erba‘a haşiyelerinin telifinde ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Zira bu dönemde yedi adet haşiyeye kaleme alınmıştır. 18. yüzyılda kaleme alınan mukaddimât-ı erba‘a haşiyelerinin telif sebeplerinde “efâl-i ibâd” konusunda doğru olan yaklaşımın ortaya konulmasına yönelik çaba etkili olmuştur. Bu tebliğde, mukaddimât-ı erba‘a muhaşşîlerinin, Mâtürîdîlerin özellikle Sadrüşşerîa’nın insan fiilleri konusundaki yaklaşımını “hakk” olarak değerlendirilip bir çözüm olarak sunduklarına işaret edilmiştir. Aynı yüzyılda ve benzer saiklerle telif edilen irâde-i cüz’iyye literatürünün mukaddimât-ı erba‘a haşiyeleriyle irtibatına dikkat çekilmiştir. Buna göre 18. yüzyılda mukaddimât-ı erba‘aya olan ilginin artmasında Mâtürîdîlik vurgusu ve dönemde etkin olan irâde-i cüz’iyye tartışmaları önemli bir rol oynamıştır. Bu tebliğin amacı, 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed’in emriyle kaleme alınan haşiyelerin sebep-i telifinde siyasal talebin; 18. yüzyılda kaleme alınan haşiyelerde ise insan fiilleri konusunda “hak” olan görüşün tespitine yönelik ilmi sebebin öne çıktığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mâtürîdîlik, Mukaddimât-ı erba‘a, Sebeb-i telif, İrâde-i cüz’iyye, İnsan fiilleri (efâl-i ibâd).

TANZİMAT DÖNEMİ HANEFÎ ULEMANIN TECDİD ANLAYIŞI

Arş. Gör. Dr. Nida Sultan ÇELİKKAYA

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nidakardas@sdu.edu.tr

Bir dinin asırlarca varlığını sürdürebilmesi, ancak zaman içinde yenilenmesiyle mümkün olmaktadır. Dinin yenilenmesinin/tecdidinin mahiyeti ise zihniyet yapılarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. İslam düşüncesinin klasik döneminde dinin tecdidi anlayışlarının tecdid rivayetinden hareketle bilhassa Şâfiî mezhebi literatüründe bulunduğu, dinin tecdidinin ağırlıklı olarak “sünnetlerin ihyası bidatlerin ortadan kaldırılması” şeklinde açıklandığı görülmektedir. Klasik dönem Şâfiî literatürde bu husustaki malumat tabakat, biyografi, menakıb ve tarih türü eserlerde yer bulmakta, mesele müceddidin kimliği üzerinden değerlendirilmektedir. Klasik dönem Hanefî literatürünün bahsi geçen türdeki eserlerinde ise bu konuya yer verilmemiştir.

Osmanlı dönemine gelindiğinde, Hanefî Osmanlı alimlerinin dinin tecdidi konusunda değerlendirmelerde buldukları görülmektedir. Dinin tecdidi hususu, Osmanlı döneminde daha ziyade siyasi düzlemde değerlendirilmekte müceddid listelerinde bilhassa devletin güçlenmesinde öne çıkan padişahlara yer verilmesi dikkat çekmektedir. Bu durum Tanzimat dönemine gelindiğinde şartların da etkisiyle daha aşikar bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Tanzimat esasları için “...işbu kavânî-i şer’iyye mücerred dîn ü devlet ve mülk ü milleti ihyâ için vaz’ olunacak olduğundan..” ifadesi yer almakta, bu yaklaşım Tanzimat Fermanı’na müteallık meşveret meclisi mazbatasında Tanzimat’ın ilanının *“dinin ve devletin tecdidi ve ihyası anlamına geldiği, şer’i şerîfe bundan büyük hizmet olmayacağı”* şeklinde yer bulmuştur. Yarısı ulemeden, diğer yarısı da önde gelen devlet erkanından oluşan 38 kişinin imzaladığı bu meclis mazbatasını, Tanzimat dönemi ulemasının dinin tecdidi meselesine yaklaşım biçimini ortaya koymaktadır. Mazbatayı imzalayanlar arasında dönemin şeyhülislamı Mustafa Âsım Efendi, Tanzimat dönemi 2. şeyhülislamı Arif Hikmet Bey ve onun ardından şeyhülislam atanacak olan Mehmed Arif Efendi, Meclis-i Vala müftüsü Emîn Beyzâde Mîr Abdulkadir Efendi, Reisülulema Mehmed Sâdullah Efendi, Sahaflar Şeyhizâde Vak’anüvis Mehmed Esad Efendi gibi önemli isimler bulunmaktadır.

Bu bildiride Tanzimat dönemi üst düzey alimlerinin dinin tecdidi anlayışı incelenecektir. Bu doğrultuda Tanzimat ilkelerinin ve bu ilkeler kapsamında çıkarılan kanunnamelerdeki yeniliklerin dinin tecdidi bağlamında ifade ettiği anlam tespit edilmeye çalışılacaktır. Ortaya konulan yeniliklerden İslam hukukundan farklılaşma anlamında en önemlileri; gayr-i müslimlerin Müslüman aleyhine şahitliğinin kabulü, cizyenin kaldırılması meselesi ve ticaret kanunnamelerinde faize yer verilmesi olarak sıralanabilir. Tebliğde, bu yenileşmelerden cizyenin kaldırılması meselesine yoğunlaşılacaktır. Cizyenin kaldırılması meselesinin görüşüldüğü meşveret meclisi mazbatasını, ulemanın bu husustaki içtihadını ve gerekçelerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu mazbatadaki mühürlere bir

kısımının, Tanzimat esaslarını *dinin ve devletin tecdidi* olarak ifade edilen mazbatadaki isimlerle ortak olduğunu belirtmek gerekir.

Mazbatada mesele, İslam hukuku açısından değerlendirilmekte ve gerekçelendirilmektedir. Üyeler, karara varırken Hanefî fıkından bir dayanak ve hüküm aramakta, nihayetinde şer'î şerîfe en uygun yol olduğuna hükmettikleri bir sonuca varmaktadırlar. Dolayısıyla Tanzimat dönemi üst düzey ulemanın teccid anlayışında içtihad faaliyetine aktif olarak başvurduğu görülmektedir. Bu anlamda dinin teccidi anlayışları bakımından Tanzimat dönemi Hanefî ulemanın, klasik dönem Şâfiî ulemadan farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Bunda zaman-mekân bağlamı ve fikir hadise irtibatı dikkate alınarak iki dönem arasında değişen şartlar ve arka planın etkisi olmakla birlikte, her iki mezhebin zihniyet ve yöntem farklılıklarının etkili olduğu da bir gerçektir. Bunun yanında üst düzey olmayan, Tanzimat Fermanı'na muhalif ulemanın fermanın dinin teccidi değil tahrifi olduğuna yönelik değerlendirmeleri bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Teccid, Dini Yenilenme, Tanzimat, Hanefîlik-Mâtürîdîlik.

OSMANLI DÖNEMİNE AİT TABAKAT TÜRÜ ESERLERDE İMAM MATURİDİ'YE İLİŞKİN MENAKİP VE BİYOGRAFİK BİLGİLERİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Neslihan KOMAN PARLAK

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi
neslihan.parlak@selcuk.edu.tr

Tabakat kelimesi, terim olarak, İslam telif geleneğinde, alanında tanınmış şahısların biyografilerini konu edinen eserlere verilen isimdir. İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve zamanla tarih, edebiyat, fıkıh, kelim ve tefsir alanlarına ayrılan bu eserler, alimlerin hayatları hakkında bilgi edinmek için başvurulacak ilk kaynaklar arasında yer almaktadır.

Ebu Mansur el-Maturidi hakkında günümüze ulaşan bilgiler, Maturidi'nin içinde bulunduğu dönemin toplumunun, düşünce dünyası üzerindeki etkisiyle kıyaslandığında, beklentileri karşılayamamaktadır. Ancak buna rağmen tamamen yok sayıldı gibi söylemlerin, ele aldığımız çalışmamız incelendiğinde asılsız olduğu fark edilecektir. Çünkü Osmanlı dönemiyle sınırlandırdığımız Hanefi tabakat eserlerinde, İmam Maturidi büyük sözlerle övülmüş, onun bir ilim önderi, bir rehber olduğu kendisinden asırlar sonrasına dahi ulaşmıştır.

İmam Maturidi hakkında yazılan biyografik bilgiler silsilesini Osmanlı dönemi Tabakat kitaplarına taşıyan ilk zinciri, 4. Asrın başlarından itibaren, Ebu Seleme es-Semerkandi (ö. 342/953), Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğârî, Abdulkerim b. Musa el-Pezdevi (ö. 390/1000) Ebu'l Muin en-Nesefi(ö. 508/1115), Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373) ve diğerleri olarak zikretmemiz mümkündür.

Fıkıh ve Kelim ilmi ile alakalı tabakat eserleri genelde, ya bir mezhebe mensup fukahanın hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren yahut mezheplerin teşekkülünden sonra ortaya çıkan fıkhi istidlal türleri hakkında bilgi veren eserler olarak iki türde kaleme alınmaktadır. Osmanlı döneminde Hanefi tabakatı olarak kaleme alınan eserlerde İmam Maturidi'nin hayatını öğrenmemiz bakımından öne çıkan eserler arasında, Abdülkâdir el-Kureşî'nin, *el-Cevâhirü'l-muğıyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* eseri, İbn Kutluboğa'nın, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye* eseri, Kınalızâde Ali Efendi'nin, *Tabakâtü'l-Hanefiyye eseri*, Takıyyüddin b. Abdülkâdir et-Temîmî'nin, *eş-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* eseri ve Abdülhay el-Leknevî'nin, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* isimli tabakat eserleri zikredilebilir.

İmam Maturidi'nin biyografik ve menakıp bilgilerine ulaşmak isteyen araştırmacılar için, Hanefi alimleri tabakat eserleri son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda kaleme alacağımız çalışmamızda, araştırmacıların, Hanefi alimleri tarafından yazılan tabakat eserlerinde, İmam Maturidi ile alakalı biyografik bilgilere tek çalışma altında kolaylıkla ulaşabilmeleri amaçlanıp, aynı zamanda bu bilgilerin ilgili tarih aralığında evrildiği nokta tespit edilmeye çalışılacaktır.

Sonuç olarak, çalışmamıza konu olan ilgili tabakat türü eserleri incelememiz neticesinde ortaya çıkan özgün İmam Maturidi biyografisiyle, Osmanlı Dönemine ulaşan Maturidi portresini de ortaya çıkarmış olacağız.

Anahtar Kelimeler: Tabakat, İmam Maturidi, Osmanlı Dönemi, Biyografi.

BAĞLAYICILIK VE MEŞRUIYET AÇISINDAN İRSÂDÎ VAKIFLAR: DEDE CÖNGÎ'NİN BEYTÜLMÂLE AİT MALLARIN VAKFEDİLMESİNİ TEMELLENDİRMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Burak ERGİN

Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
burakergin068@gmail.com

İrsâdî vakıf, rakabesi (çıplak mülkiyeti) beytûlmâle ait olan bir mülkün gelirlerinin yahut tasarruf hakkının devlet başkanının izniyle kamu yararına tahsis edilmesidir. Bu tür vakfa gayri sahih vakıf da denir. Zira vâkıfın vakfettiği mala sahip olması gerekir. Hâlbuki sultan kamuya ait olan mallara sahip değildir. Nureddin Mahmud Zengî'nin (ö. 569/1174) devlete ait belli mülkleri fakirlere, talebelere ve müderrislere vakfetmesiyle başlayan irsâdî vakıf uygulaması zamanla gelişmiş ve Osmanlı döneminde bu tür vakıflarda büyük artış yaşanmıştır. Uygulamaya paralel bir biçimde bunun hukukî boyutu ulema arasında tartışılmış ve konuya ilişkin fetvalar verilmiştir. Bu fetvalarda irsâdî vakıflar sultanın kamu maslahatına binaen yaptığı tasarrufların geçerli olmasıyla temellendirilmiştir. Zira beytûlmâl insanların faydalanması amacıyla kurulmuştur. Diğer taraftan imam, müezzin, müderris, fakirler gibi farklı zümrelere yapılan vakıf, beytûlmâlin harcama kalemleri arasındadır. Bu tür kişilere beytûlmâlden belli bir oranın verilmesi gereklidir. Dolayısıyla kamunun yararı için kurulan irsâdî vakıflar meşru ve bağlayıcıdır. Ayrıca kurulan bu tür vakıflar sonradan gelecek idarecilerin beytûlmâle ait harcama kalemlerini meşru olmayan yerlerde kullanmasını engeller.

Osmanlı döneminde hazine gelirlerinin azalmasından dolayı bazı idareciler irsâdî vakıfları iptal etme teşebbüsünde bulunmuştur. Nitekim Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) Mısır'ı aldığında bir kısım devlet adamları hazine gelirlerinin az olduğunu ifade ederek irsâdî vakıflara ait mülklerin tekrar beytûlmâle aktarılması gerektiğini belirtmiş; ancak Yavuz bunu kabul etmeyerek hayır cihetine yapılan bu tür vakıfların devam ettirilmesini emretmiştir. Benzeri bir şekilde beytûlmâlin gelirleri azaldığı için devlet ricali Kanunî Sultan Süleyman'a (ö. 974/1566) irsâdî vakıfların iptali için başvurmuş ancak dört mezhebe mensup âlimler bu vakıfların meşru olduğuna dair fetva vermişlerdir. Bunun üzerine Mısır'daki vakıflar eski hali üzerine bırakılmıştır. Aynı şekilde bu tür vakıflarda belirli bir kesime yapılan tahsisatlar bazı istismalarla neden olmuştur. Bundan dolayı irsâdî vakfın bağlayıcı olmadığı, dolayısıyla sonradan gelen sultanın bunu nakzedebileceğini Ebus-suûd (ö. 982/1574) gibi bazı şeyhülislamlar ifade etmiştir. Çünkü sultan hakikatte vakfettiği malın sahibi değildir. Vakfın bağlayıcılığı ise maliki tarafından vakfedilmesiyle gerçekleşir.

16. yüzyıl Osmanlı ulemasından Dede Cöngî (ö. 975/1567) *Risâle fî emvâli beyti'l-mâl ve aksâmihâ ve ahkâmihâ ve masârifihâ* adlı risalesinin bir bölümünde irsâdî vakıf konusunu incelemiş ve bu tür vakıfların meşruiyetini geçmiş dönemdeki ulemanın görüşlerine ve

medreselerdeki uygulamalarına atıfla temellendirmiştir. Ayrıca mülkiyeti “hususisi bir vasıfla bir mahalde tasarrufa kadir olmak” şeklinde yeniden tanımlamış ve böylece irsâdî vakfa mülkiyetle ilgili getirilen eleştirileri cevaplamıştır. Aynı şekilde Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) zamanın sultanlarının zalim olduğu dolayısıyla onlarla herhangi bir muamelenin helal olmayacağı şeklindeki görüşünün irsâdî vakıflara engel teşkil etmediğini belirtmiş ve eleştirmiştir.

Klasik fıkıh edebiyatında irsâdî vakıfla ilgili pek çok fetvanın bulunmasının yanı sıra, bu konu risaleler ve doktrine ait eserlerde incelenmiştir. Ancak modern çalışmalarda irsâdî vakıf konusu yeterince ele alınmamıştır. Konuyla ilgili Ahmet Akgündüz İslam Ansiklopedisi'nde bir madde yazmış, Muhammed Abdullah Yeter ve Ahmet Ekşi ise Hamevî'nin (ö. 1098/1687) irsâdî vakfın tarihi gelişimi ve meşruiyeti hakkında kaleme almış olduğu kısa risalesini tahkik ederek yayımlamıştır. Ayrıca Arapça literatürde mezheplerin meseleye yaklaşımına dair bazı yüzeysel bir biçimde konuyu ele alan makaleler vardır. Dolayısıyla sunacağımız tebliğle Osmanlı ilmiyesi içerisinde yetişen Dede Cöngî'nin irsâdî vakıflarla ilgili görüşünün değerlendirmesini yaparak alanda bir boşluğu doldurmayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: İrsâdî vakıf, Sultan, Beytül-mâl, Kamu maslahatı, Mülkiyet, Dede Cöngî.

OSMANLI HANEFÎ ÂLİMİ ŞEREF B. KEMAL EL-KİRİMÎ VE “MENÂRU’L-ENVÂR” ÜZERİNE YAZDIĞI ŞERH

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ŞAHİN

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
suleymansahin@selcuk.edu.tr

Hanefî usûl geleneğinde Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menâru'l-Envâr* adlı eseri, muhtasar fıkıh usûlü literatürü arasında en tanınmış ve etkili eserlerden biri olarak kabul edilmiştir. Hanefî usûlünü sistematik hale getiren usûlcülerden Pezdevî'nin Kenzu'l-Vusûl adlı eserindeki tertibi esas alan Nesefî, bu eseri küçük yer değişiklikleriyle (takdim ve tehirlerle) takip ederek eserini kaleme almıştır. *el-Menâr*'ın Hanefî usûl geleneğinde ön plana çıkmasının önemli nedenlerinden biri, fıkıh usûlü konularını özet bir biçimde sunmasıdır. Dolayısıyla Nesefî'nin muhtasarı, Hanefî usûl geleneğinde oldukça meşhur olmuş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu durum, *el-Menâr* üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmasına zemin hazırlamıştır. Bunların başında, müellifin kendisinin kaleme aldığı *Keşfu'l-Esrâr* ile İbn Melek'in yazdığı *Şerhu'l-Menâr* yer almaktadır. *el-Menâr*'a yazılan şerhlerden biri de günümüzde pek tanınmayan Şeref b. Kemal el-Kırîmî'ye aittir. Bu çalışmada, öncelikle Şeref b. Kemal el-Kırîmî'nin hayatına dair kaynaklarda bulunan bilgiler aktarılacak, ardından da *el-Menâr* üzerine yazdığı şerhin genel özellikleri ele alınacaktır. Şeref b. Kemal el-Kırîmî, Hicri 8. yüzyılda, nisbesini aldığı Kırım'da dünyaya gelmiştir. Hayatına dair kaynaklarda sınırlı bilgi bulunmakla birlikte, eğitimine doğduğu bölgede başlamış ve Kırım'a gelen Hanefî âlimi Bezzâzî'ye öğrencilik yaparak kendisinden icazet almıştır. II. Murat döneminde Anadolu topraklarına gelmiş, kendisine maaş tayin edilerek izzet ikram görmüştür. 847 yılında vefat etmiştir. Yaşadığı dönem göz önüne alındığında, Kırîmî'nin *el-Menâr* üzerine yazdığı şerhin, İbn Melek'in eserine yakın bir tarihte kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Mevzu bahis şerh genel hatlarıyla incelendiğinde Kırîmî burada, *el-Menâr* metnini açıklarken konular arasındaki geçişlerde önceki konuyla münasebet ilişkisi kurmaktadır. Ayrıca metindeki kavramları tanımlamakta ve söz konusu edilen itirazlara cevaplar vermekte, bazen de diğer muhtasar usûl eserlerinden alıntılar yaparak karşılaştırmalar yapmaktadır. Şerhinde kendinden önceki eserlerden mümkün olduğunca yararlanmakta ve alıntı yaptığı eserlerin isimlerini çoğu kez açıkça zikretmektedir. Ayrıca, konuya dair detaylı açıklamalarda bulunurken, istifade ettiği kaynaklara yönlendirmelerde bulunmaktadır. Kırîmî; Debusî, Pezdevî, Serahsî, Habbâzî, Ahsîkesî, Abdülaziz el-Buhârî, Sadrüşşerîa ve Teftâzânî gibi Hanefî usûlündeki önemli isimlerin eserlerine çok miktarda atıfta bulunmaktadır. Sonuç olarak, Kırîmî'nin bu şerhi, metindeki meseleleri örnekleriyle ele almakta ve kendinden önceki usûl ve fûru literatüründen kapsamlı bir şekilde yararlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usûlü, Menâru'l-envâr, Kırîmî, Şerhu metni Menârî'l-envâr.

OSMANLI İKTİSAT YAPISINDA MATURİDİLİK

Serdar ARSLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karatay Teknik Üniversitesi
serdararslanuzmanjandarma@gmail.com

Devletleri ve toplumları oluşturan insanoğlu için en temel beklenti, mevcut refah düzeyinin iyileştirilmesi ile huzur, güven ve barış ortamının tesis edilmesidir. Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesi ise büyük ölçüde iktisadi kalkınmaya bağlıdır. Dolayısıyla, toplumlar için ekonomik kalkınma insanoğlu var olduğu günden bu güne değişmeyen en genel amaç olmuştur. Bu nedenle olsa gerek, iktisadi kalkınmanın, kavram olarak ne anlam ifade ettiği, iktisadi kalkınmayı hangi etkenlerin olumlu yada olumsuz yönde tetiklediği hep üzerinde tartışılan konular olmuştur. İktisadi kalkınma, bir toplumun ulaşabildiği ekonomik ve sosyal imkânların bütünü olarak tanımlanabilir. Bu manada ekonomik kalkınma, bütün milletler için arzulanan bir hal, ulaşılmak istenen bir hedeftir. İktisadi kalkınmayı, bir toplumun sahip olduğu maddi olan ve olmayan her türlü değerlerin etkin kullanımı ile pozitif yönde ilişkilendirmek mümkündür. Bu güne kadar ekonomik başarı düzeyi, tek yönlü sadece maddi unsurlarla ilişkilendirilmiştir. Ancak, yeryüzü üzerinde doğal zenginliğe sahip olan ülkelerin fakir, doğal kaynak fakiri ülkelerin ise iktisadi olarak kalkınmış olmaları bu teorileri tartışılır hale getirmiştir. Mâturîdîler, Allah'ın bilinmesinin akli bir gereklilik olduğuna inanırlar, ancak aklın tek başına sorumlu olduğu hükümleri anlamaya güç yetiremeyeceğine inanırlar. Akli, "nakil" (Kur'an ve Sünnet) gibi kaynak olarak kabul ederler. Ancak akıl ile nakil çeliştiği zaman nakli esas alırlar. Mâturîdî inancında, eşyada bir "kendinden güzellik" ve "kendinden kötülük" mevcut olduğuna inanılır. Aklın tek başına bu güzelliklerin ve kötülüklerin bazısını fark edebileceğine bazılarını ise Şeriatın bildirmesiyle bilinebileceğine inanılır.

Bu çalışmada, Osmanlı iktisadi yapısında, Mâturîdî inanç esasları ile iktisadi kalkınma ilişkisi irdelenmektedir. İktisadi kalkınmanın dinamikleri, beşeri ve sosyal değerlerle ekonomik kalkınma arasındaki teorik ve tarihsel ilişki irdelenerek, Osmanlı iktisad yapısında Maturidilik inanç esasları ele alınarak din ve iktisadi kalkınma arasında nedensellik aranmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam İktisadi, Osmanlı Devleti, Maturidilik, İktisadi Yapı.

OSMANLI DEVLETİ VE İMAM-I ÂZAM EBÛ HANÎFE’NİN TÛRBESİ: SAYGI VE VEFANIN BELGELERDEKİ İZLERİ

Dr. Osman EZİCİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul/Türkiye
ezici_42@hotmail.com

Osmanlıların büyük çoğunlukla Hanefî mezhebine mensup olmaları nedeniyle, bu mezhebin uygulamalarına öncelik vermekteydiler. Bu sebeple, Osmanlı idaresinde hukukî ve dinî kararlar, Hanefî mezhebinin görüşlerine dayandırılmış; kadılar mahkemelerde Hanefî fıkına göre kararlar alırken, müftüler de fetvalarını bu mezhebe uygun şekilde vermişlerdir. Bilinen bu mezhep tutumunun yanı sıra bir vefa örneği olarak mezkûr mezhebin kurucusu İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin türbesi bir yadigâr olarak kabul edilmiş ve ona azamî derecede hassasiyet gösterilmiştir. Ebû Hanîfe’nin 150/767 yılında Bağdat’ta vefatının akabinde kendisini niteleyen âzam sıfatına yapılan atıf nedeniyle sonrasında Âzamiye diye bilinecek mahalle defnedilmişti. Başlangıçta İmam-ı Âzam’ın kabri, üzerinde kerpiçten bir mezar bulunmakta ise de Selçuklular döneminde mezarın üzerine mukarnas külâhlı Selçuklu tarzı kubbeli bir türbe, yanına da bir medrese inşa edilerek sonraları Âzamiye ismiyle anılacak bir külliye hüviyetine kavuşmuştur.

Bağdat’ın 913/1508’de Şîi Safevî Hükümdarı Şah İsmâil’in yönetimine geçmesiyle mezhep taassubunun neticesinde İmam-ı Âzam türbesi tahrip edilmişti. Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Bağdat’ın 940/1534’te ilk defa fethedilmesi ile hem şehrin hem de İmam-ı Âzam’ın türbesinin imarına önem verildiği görülmektedir. Kanûnî, harap haldeki türbeyi tamir etmekle kalmayıp yanına cami, imaret, ribat ve hamam inşa ettirerek Osmanlıların bu yadigâra verdiği önemi göstermiştir. Safevîlerin 1032/1623’te Bağdat’ı tekrar ele geçirmeleri, şehirdeki Sünnî ahaliye yapılan baskıların yanı sıra başta İmam-ı Âzam türbesinin tahribine yol açmıştır. 1047/1638 yılında IV. Murad, Bağdat’ı geri alarak ‘Bağdat Fâtihî’ unvanını almış, fetih sonrası yaptığı ilk işlerden biri de mezkûr türbeyi tamir ettirmek olmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyeti altında kaldığı sürece İmam-ı Âzam türbesine büyük ihtimam gösterilmiş, zengin vakıfların tesisiyle türbeye atanan çok sayıda görevliye maaş tahsis edilmiştir. Ayrıca türbeye Osmanlı sultanları ve devlet adamlarının kandil, şamdan ve halı gibi çok sayıda kıymetli eşyalar hediye ettikleri görülmektedir.

Osmanlı geleneksel inanç kültüründe türbeler; saygı gösterilen, imarlarına önem verilen ve belli başlı ziyaretgâhlar arasında yer alan yapılar olarak bilinir. Osmanlı hâkimiyeti altındaki pek çok coğrafyada bu anlayışla türbeler inşa edildiği gibi, Osmanlılar kendilerine miras/emanet edilen türbelerin imarına da büyük özen göstermişlerdir. Bu çalışmada, Âzamiye Külliyesi içerisinde yer alan İmam-ı Âzam Türbesi’ne Osmanlıların gösterdiği ihtimam; tamir, bakım ve finansman gibi saygı ve vefa örneklerinin tespitini sağlayan birincil kaynak olan arşiv belgeleri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlılar, Ebu Hanife, İmam-ı Azam Türbesi, Azamiye Külliyesi.

OSMANLI'DA İ'TİKÂDEN HANEFÎ MÂTÜRÎDÎ GÖRÜNÜRLÜĞÜ ALTINDA EŞ'ARÎ-MÂTÜRÎDÎ GÖRÜŞLERİN MEZCEDİLMESİ: ŞEYHÎ ÖRNEĞİ

Dr. Fatih GÜNGÖR

fthgungorr@gmail.com

Osmanlı'da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat yolu itikâdî düşünce olarak hem eğitim müesseselerinde temsil edilmiş hem de halk nezdinde kabul görüp benimsenmiştir. Osmanlı âlimlerinin ilmî anlayışlarının icâzet silsilesiyle Râzî aracılığıyla Gazalî'ye dayanması, Eş'arî kelimelerin Osmanlı ilim dünyasında baskınlığını göstermesi açısından önemlidir. Ancak halkın itikâdî anlayışı, medreselerde ilmî bir çerçevede ele alınan Eş'arî kelimelerden ziyade daha çok Türkçe kaleme alınan Mâtürîdî görüşü ön plana çıkaran kitaplara göre şekillenmiştir. Bu bağlamda Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinden hangisinin daha belirgin olduğu sorgulana gelmiştir. Zira gerek coğrafî gerekse etnik olarak birçok farklılığı bir arada barındıran Osmanlı gibi bir ülkede inançla ilgili farklılıkların iç çatışmalara sebebiyet vermemesi çok yönlü önem arz etmektedir. Bu tebliğde de halka yönelik akaide dair yazılmış bir eserden hareketle Eş'arî ve Mâtürîdî görüşlerin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat üst başlığı/şemsiyesi altında nasıl birleştirildiği üzerinde durulmuştur. Halka yönelik yazılan bu kitaplarda ayrıştırıcı yöntemden ziyade memzuc bir metodun takip edildiği görülür. Bunda Osmanlı ilmî kişiliklerinin genel manada uzlaşmacı ve uzlaştırıcı anlayışa sahip olmalarının etkisinin büyük olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kelam, Ehl-i Sünnet, Hanefî-Mâtürîdî, Eş'arî, Şeyhî.

MÂTÜRÎDÎ PERSPEKTİFİYLE HIZIR BEY'İN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Dr. Esra ÇELİK

Diyanet İşleri Başkanlığı
esracelik2323@hotmail.com

Hızır Bey (ö.863/1459) Fâtih Sultan Mehmet döneminde yaşamış olup, Osmanlı Devleti'nin önemli âlimlerinden biri ve İstanbul'un ilk kadısı olarak bilinir. Kadılık yapması sebebiyle fıkhîta iyi bir âlim olmakla birlikte kelâm alanında da iyi bir âlim olarak bilinmektedir. Mâtürîdîlik perspektifiyle ele alındığında Hızır Bey'in kelâmî görüşleri, kendi dönemi için İslâm düşüncesine azımsanmayacak ölçüde büyük katkı sağlamıştır. O, Kelâma ilişkin meseleleri 105 beyitten oluşan *el-Kaşîdetü'n-nûniyye* adlı kasidenin mısralarında özlü bir şekilde ele almıştır. Hızır Bey söz konusu kasidede Kelâma dair meseleleri önem sırasına göre Mâtürîdîlik ekolünün bakış açısıyla işlemiştir.

Hızır Bey'in kelâmî görüşlerine bakıldığında öncelikle o, Mâtürîdîlik ekolünde olduğu gibi İslâm dininin anlaşılmasında aklın önemli bir vasıta olduğunu düşünür. Buna ilaveten aklın vahyin rehberliğine de ihtiyaç duyduğunu dile getirir. Hızır Bey vahye olan ihtiyaç bağlamında ise, peygamberlerin gönderilmesinin de bir gereklilik olduğunu ileri sürer. Zira ona göre, bir şeyin iyi ya da kötü olduğu konusunda hüküm koyma yetkisi vahye aittir ancak akıl vahiyden önce bir şeyin iyi ya da kötü olduğu bilgisine sahiptir. Hızır Bey Mâtürîdîlik ekolünde olduğu gibi düşüncesinin temeline tevhidi/Allah'ın birliği yerleştirir. O, Allah'ın zatına ilişkin sıfatlarının sadece Ona ait olduğu ve O'nun hiçbir varlığa benzemediği vurgusunu yapar. Aynı zamanda Hızır Bey her şeyin Allah'ın yaratmasıyla ve iradesiyle meydana geldiğini ancak Allah'ın iradesinin rızasından farklı olduğunu dile getirerek Mâtürîdî düşünce tarzını yansıtır. Ona göre, her şey Allah'ın yaratmasıyla ve iradesiyle meydana gelmekle birlikte insanlar kendilerine ait hür olan iradeleriyle seçim yaparlar dolayısıyla seçimlerinden de sorumlu olurlar.

Hızır Bey, *el-Kaşîdetü'n-nûniyye*'nin beyitlerinde Kelâm ekolleri arasında problem olan konuları da dile getirmiş ve karşıt düşüncelere cevap mahiyetinde mısralar yazmıştır. Örneğin; o, kulların fiilleri konusunda Mu'tezilenin aksine Mâtürîdî ekolüyle aynı paralelde düşünerek Allah'ın kulların fiillerinin yaratıcısı olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda Hızır Bey, Mu'tezilî düşüncenin aslahın/en iyiyi yaratma Allah'a vacip olduğu savunusuna karşı çıkararak, aslahı yaratmanın Allah'a vacip olmadığı yorumuyla Mâtürîdî düşüncesini ön plana çıkartmıştır. Bunlara ilaveten Hızır Bey büyük günah işleyen kulların tövbe etmeden ölmesi durumunda söz konusu kulların cezasının ebedî cehennem olmayacağını iddia etmiştir.

Görüşlerini özetlediğimiz Hızır Bey'in kelâmî görüşleri, Mâtürîdî düşünce ekolünün temel esaslarıyla paralellik arz etmektedir. Hızır Bey kelâmî görüşleriyle, Osmanlı'daki Mâtürîdî düşünceye katkı sağlamış ve dönemin Mâtürîdî temsilcilerinden biri olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin başkentinde kadı olan birinin Mâtürîdî anlayışına sahip olması özellikle Fâtih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'nin inanç sistemini yansıtmaya açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışmada veri tarama, analiz, sentez ve karşılaştırma yapılarak nitel araştırma yöntemi izlenmiştir. Bu bağlamda Hızır Bey'in *el-Kaşîdetü'n-nûniyye* adlı eseri temel alınarak Mâtürîdî Kelâmı yer yer de Mu'tezilî ve Eş'arî Kelâmı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Hızır Bey, Osmanlı, Mâtürîdî, Hanefî.

LÂLE DEVRİ'NDE HANEFÎ-MÂTÜRÎDÎ BİR MÜELLİF: HACI ÇELEBİ MEHMED İSMET VE KELÂM ANLAYIŞI

Muhammed Osman DOĞAN

Doktora Öğrencisi / Yazma Eser Uzmanı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
modfsm@hotmail.com

Hacı Çelebi olarak bilinen Mehmed İsmet b. İbrahim hattat, mütercim ve aynı zamanda bir müelliftir. Farklı alanlara dair yazdığı eserler içerisinde kelâm eserleri o dönem açısından önemli bir çığır açmıştır. Yaptığımız tespitlere göre, Hızır Bey'in *el-Kasîdetü'n-Nûniyye*'sinin 105 beytinin tamamını şerh eden ilk şârih olan Hacı Çelebi, bu manzumeye yönelik *el-Fevâidü'n-nadriyye fi halli'n-Nûniyyeti'l-Hadriyye* ve *er-Rifdü'n-nadır alâ akâidi'l-Hadır* adında iki şerh kaleme almıştır. Bunlardan ilki kapsamlı ve hacimli bir eser iken, ikincisi onun adeta özeti mahiyetindedir. O, Devvânî'nin *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye*'sine de bir ta'lik yazmıştır. Hacı Çelebi'nin kelâm sistemini anlamak için bu eserlerini incelemek gerekmektedir. Bu tebliğde, *Nûniyye* şerhlerinde öne çıkan bazı açıklamaları Mâtürîdîlik perspektifinden değerlendirilerek, onun bu alandaki katkıları ele alınacaktır.

Ta'lîka alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye'de "Fırka-i nâciye (kurtuluşa eren grup) sadece Eşâire midir; İcî'nin *Akâid*'inde bu husustaki ifadeyi nasıl anlamalıdır", "Kelâmıla uğraşmak meşru mudur, selefin kelâm yergisini nasıl izah etmeli; Mütakaşşife'nin itirazlarına nasıl cevap vermeli" gibi problematikleri çözmeye çalışan Hacı Çelebi, *Nûniyye*'ye yazdığı şerhleri 1141 (1729) ve 1142 (1730) yıllarında telif etmiştir. Bununla birlikte her iki şerhte de Mâtürîdîlik mezhebi esas alınsa da belirli konularda yaklaşım farkları bulunmaktadır. *el-Fevâidü'n-nadriyye*'de Allah'ın fiillerinin ta'lîli ve vahdet-i vücûd konularında Eş'arîlik ve tasavvuf etkisi görülmektedir. Buna mukabil, *er-Rifdü'n-nadır*'da bunun gibi bir sentezci yaklaşımdan eser yoktur; hatta ta'lîl meselesinde Mâtürîdîlik lehine radikal bir dönüş gerçekleştirilmiştir.

Hacı Çelebi'nin *Nûniyye* şerhleri, kendi döneminde kısmen görmezden gelinmiş ve kendisiyle aynı meşrepten olan Nakşibendî-Müceddidî şârih Abdullah el-Ferdî'nin (ö. 1274/1857) şerhi haricinde *Nûniyye*'nin diğer şârihlerinden atıf alamamıştır. Bununla birlikte onun şerhlerin etkisi, 18. yüzyılda ilgili literatürde kendisini derinden hissettirmiş; hatta diğer şerhlerin telifinde öncü rol oynamıştır. Nitekim 1725-26 yıllarında çevirisi yapılan *Aynî Tarihi* heyetinden olan mesai arkadaşı Mehmed Emin Üsküdârî (ö. 1149/1736), bu şerhlerden birkaç yıl sonra, 1145'te (1732-1733) hem Hayâlî'nin *Nûniyye* şerhine haşiye yazmış, hem de *Nûniyye*'nin ilk Türkçe şerhini kaleme almıştır. Büyük Hâfız (ö. 1154/1741-1742), *Nûniyye* şerhinde vahdet-i vücûd konusunda isim vermeden *el-Fevâidü'n-nadriyye*'den birkaç pasajı alıntılararak bu düşünceye eleştiri yöneltirken; *er-Rifdü'n-nadır*'ın nüshalarından birisinin derkenarında başka bir şârih olan Uryânî'nin (ö. 1168/1755) bu şerhi gördüğünü, ancak ondaki açıklamaları beğenmeyerek kendi şerhini tav siye ettiğini öğreniyoruz.

Sonuç olarak, Lale Devri ulemasından olan Hacı Çelebi, *Aynî Tarihi* çevirisi gibi dönemin önemli ilmî ve kültürel faaliyetlerinde yer almıştır. Kelâm anlayışında yer yer tasavvuf ve İslâm felsefesi lehine bazı tavizler vermiş olsa da genellikle Hanefî-Mâtürîdî mezhebini takip etmiştir ve nihai olarak bu mezhebe olan bağlılığını daha belirgin hale getirmiştir. Kelâmı savunmuş; İcî'nin *Akâid*'indeki fırka-i nâciye konusundaki ifadelerini açıklığa kavuşturarak, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat içinde Mâtürîdiyye'nin de yer aldığını vurgulamıştır. *Nûniyye*'ye yazdığı şerhler, Hayâlî'nin *Nûniyye* şerhine alternatif olmakla kalmamış; aynı zamanda bu manzumenin etrafında özellikle 18. yüzyılda yoğunlaşan bir şerh geleneğinin doğmasına da zemin hazırlamıştır.

Anahtar kelimeler: *el-Kasîdetü'n-Nûniyye*, Hacı Çelebi Mehmed İsmet, Lâle Devri, Mâtürîdîlik, Şerh.

خصائص المنهج الكلامي لدى الوزير الأعظم لطفي باشا

Doç. Dr. Rami İbrahim MAHMUT

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, KKTC
ramy.elbannalum@hotmail.com

يعتبر لطفي باشا من أهم الشخصيات البيروقراطية في الدولة العثمانية؛ فقد نشأ في عصر ذروة نهضة الحضارة العثمانية، وبزغ نجمه في عصر السلطانين سليم الأول وسليمان القانوني، وقد قُصد من تربيته في الصغر أن يكون هكذا، فنشأ في السراي العثماني وتدرّج في الوظائف العسكرية والسياسية وانتهى به الحال إلى أن بلغ ذروة الحكم العثماني في وظيفة الصدر الأعظم.

وقد ترك لنا مؤلفات كثيرة في السياسة والفكر وعلم الكلام منها باللغة العثمانية ومنها ما هو باللغة العربية ومن أشهر الآراء التي قالها كانت مسألة عدم ضرورة شرط قرشية الخليفة، وهذه الرؤية تعتبر رؤية سابقة لعصرها كثيرا، حيث كان ثمة اتفاق بين المتكلمين حول هذا الشرط لكن ساق أدلة متنوعة منطقية ونصية حول عدم ضرورة هذا الشرط، إضافة إلى هذا فقد ألف في علم الكلام عدة رسائل مهمة تعكس رؤيته الدينية.

الأهم من ذلك هو شخصية لطفي باشا السياسية فنحن أمام رؤية دينية لرجل وصل لأعلى المراتب السياسية في الدولة، وقد ألف في السياسة كتاب آصف نامه حول أخلاق الوزير الأعظم الذي ينبغي أن يكون مخلصا لله وحده .

سينقسم عرضنا إلى نقطتين أساسيتين: نبذة حول حياة لطفي باشا الشخصية وإنتاجه العلمي، ثم ندلف إلى آثاره في علم الكلام ونتعرض لها بالشرح والتحليل.

الكلمات المفتاحية: الدولة العثمانية، الحنفية، الماتريديّة، مسألة الإمامة، الصدر الأعظم لطفي باشا.

EBÛ HANÎFE’NİN OSMANLI TEFSİR ANLAYIŞINA ETKİSİ: EBÛSSUÛD VE BURSEVÎ ÖRNEKLEMİNDE

Doç. Dr. Mehmet KAYA

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
kayamehmet@selcuk.edu.tr

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) fıkıh alanında otorite olması sebebiyle Hanefilik mezhebinin kurucusu olarak öne çıkmakla birlikte kelim, hadis ve edebiyat alanlarında da söz sahibi bir âlimdir. Sahip olduğu bu ilimlere sonucunda ulaştığı hukuki düşünce ve ictihad yetisi onun görüşlerinin çoğunun günümüze kadar geçerliliğini korumasında rol oynamıştır. Ebû Hanîfe’nin bu çok yönlü birikimi ve ileri görüşlülüğü onun görüşlerine farklı bilim dallarında da başvurulmasının önünü açmıştır. Onun görüşlerine yer verilen bilim dallarından birisi de Tefsirdir. Hukukçu kimliği diğer alanlardaki birikiminin önüne geçmekle birlikte tefsir eserlerinde yer yer farklı alanlarda onun yorum ve görüşlerine değinildiği görülmektedir. Ülkemizin yetiştirdiği Osmanlı dönemi önemli müfessirlerinden Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ve İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) tefsirlerinde Ebû Hanîfe’nin fıkıh başta olmak üzere kelim, kıraat ve dilbilimsel tefsir alanındaki görüşlerinden yararlanmaktadır. Bu iki müfessirin eserlerinde yer yer Ebû Hanîfe’nin fezaili hakkında bilgi vermesi ve onun bazı görüşlerini savunması onun Osmanlı dönemi tefsirinde ne kadar etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca “sultânü’l-müfessirîn, hatîbü’l-müfessirîn, hâtîmetü’l-müfessirîn” unvanları ile anılan Ebüssuûd Efendi’nin Hanefi fıkıh eserleri üzerine çok sayıda şerh ve ta’lik yazmış olması onun “Ebû Hanîfe-i Sâni” olarak anılmasına neden olmuştur. Bu durum onun Ebû Hanîfe’ye olan bağlılığını bu mezhepteki yetkinliğini göstermektedir. Aynı zamanda şeyhülislam olan Ebüssuûd’un hukukçu nosyonunun, Ebû Hanîfe’den bu kadar çok etkilenmesinde rol oynadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi önde gelen müfessirlerinden Bursevî, Hanefilik ile ilgili müstakil bir eser yazmamasına rağmen onun tefsirinin daha kapsamlı olması, temelde halka yönelik vaazlardan oluşması ve müfessirin çok boyutlu yönü sebebiyle tefsirinde Ebû Hanîfe’nin görüşlerine Ebüssuûd Efendi’den fazla yer vermektedir. Ebüssûd, tefsirinde yaklaşık 40 yerde doğrudan Ebû Hanîfe’nin görüş ve rivayetlerine yahut onun mezhebinde benimsenen görüşe atıfta bulunurken Bursevî ise yaklaşık 250 yerde Ebû Hanife ve onun kurucusu olduğu mezhebe atıfta bulunur. Bu durum Osmanlı tefsir anlayışında zaman geçtikçe Ebû Hanîfe ve görüşlerinin artarak kabul gördüğünü göstermektedir. Bu iki tefsir incelendiğinde fıkıh âlimi ve mezhep sahibi olması sebebiyle bu eserlerde çoğunlukla Ebû Hanîfe’nin fikhî yorumlarına yer yerildiği özellikle Ebüssuûd tarafından bu görüşlerin bazılarının savunulduğu ve hatta tefsirinde onun faziletine ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu da yer yer tefsirlerde Ebû Hanîfe’ye ve görüşlerine ideolojik yaklaşıldığını göstermektedir. Bunların yanı sıra bu iki tefsirde Ebû Hanîfe’nin fikhî, dilbilimsel ve kelami yorumlarının yanı sıra kıraat alanındaki görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Nitel araştırma yönteminin doküman analizi metodu uygulanarak hazırlanacak olan bu çalışmada Ebüssuûd Efendi İrşâdü’l-akli’s-selîm, Bursevî’nin ise Rûhu’l-beyân tefsiri örneğinde Ebû Hanîfe’nin tefsir ilmindeki yeri ve Osmanlı tefsir anlayışına etkisi incelenerek literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ebû Hanîfe, Hanefilik, Ebüssuûd, Bursevî.

HASİRİZÂDE ELİF EFENDİ’NİN EN-NÛRU’L-FURKÂN FÎ ŞERHİ LUGATİ’L-KUR’ÂN ADLI ESERİNDE KIRAAT OLGUSU

Öğr. Gör. Dr. Süleyman KILIÇ

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
hfzklcsuleyman@gmail.com

Bu çalışmada Osmanlı son dönem şeyhlerinden biri olan ve Hasîrîzâde Dergâhının son şeyhi Mehmet Elif Efendi’nin “*en-Nûru’l-Furkân fî şerhi lugati’l-Kur’ân*” adlı eseri konu edinilmiştir. *Garîbü’l-Kur’ân* türünde iki cilt olarak yayınlanmış olan bu eserdeki kıraat farklılığı bulunan kelimeler araştırmanın sınırı olarak belirlenmiştir. Sa’dî Dergâhı’nın son şeyhi, âlim ve şair olan Hasîrîzâde Mehmet Elif Efendi Kur’an-ı Kerim’de anlamı herkesçe yaygın olarak bilinemeyen sözcük kadrosuna yönelik anlam tespiti yönünde kimi zaman kıraatlerden faydalanarak izah etmektedir. Araştırmamızın hipotezi; Elif Efendi “*en-Nûru’l-Furkân fî şerhi lugati’l-Kur’ân*” eserinde hangi kelimeleri kıraat farklılıklarına değinerek incelemiştir? Elif Efendi’nin faydalandığı kıraat imamları kimlerdir? Kıraat-i seb’a, kıraat-i aşere ve şaz kıraat imamlarından hangilerinden faydalanmıştır? İstanbul Sütlüce’de Hasîrîzâde Dergâhının son şeyhi olan Elif Efendi’nin külliyatı içinde en mühim üç eseri sırasıyla *Dîvân*, *Muhtârü’l-Enbâ* ve *en-Nûru’l-Furkân*’dır. Onun iki cilt halinde kaleme almış olduğu *en-Nûru’l-Furkân fî şerhi lugati’l-Kur’ân* adlı eseri *garîbü’l-Kur’ân* türündendir. Eserin matbusu birinci cildi 600, ikinci cildi 512 sayfa olup toplamda 1112 sayfadan müteşekkildir. Eserin orijinal nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmakta olup Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığından 2015 yılında tıpkı basım olarak yeniden yayınlanmıştır. Eserin dili Osmanlıcadır. İlgisi olan kelimelerin izahlarını kıraatlerden faydalanarak yapan Elif Efendi’nin hem şahsının hem *garîbü’l-Kur’ân* türünde ele aldığı bu eserin tanıtılması alana katkı sağlayacağı umulmaktadır. İstanbul Sütlüce’de Hasîrîzâde Dergâhında H. 1266 M. 1850 doğan Mehmet Elif efendi Sa’dî Dergâhı’nın son şeyhi, âlim ve şair olup 3 Ocak 1927 tarihinde vefat etmiştir. İlk eğitim hayatına dönemin Nakşibendî şeyhlerinden Mesnevîhân Hüsameddin Efendi’den (ö. 1280/1864) ders alarak başlamış daha sonra Arapça, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda âlim olan hocalardan ders görmüştür. Tasavvuf alanında da yetkin olan şahsiyetlerden icazet almıştır. Nihayetinde babasından da Sa’diyye icazeti almıştır. Mehmet Elif Efendi babasının hacca gitmesi üzerine vekâleten postnişinlik yapmıştır. Bu vazifesine babasının vefatına kadar (1901) vekâleten daha sonra tekkeler kapatılıncaya kadar (1925) asaleten devam etmiştir. Postnişinlik görevi süresince Mesnevî, şemail, hadis ve dinî ilimleri okutmuştur. Elif Efendi şair ve hattatlığının yanı sıra tekkenin planlarını çizecek kadar mimari bilgiye de sahiptir. II. Abdülhamid’in (ö. 1337/1918) iradesiyle 1887’de yeniden inşa edilen tekkenin mimarlığını yapmıştır. Elif Efendi bütün hayatını eğitim ve öğretimle geçirmiş, ayrıca Arap grameri ve mantıktan Darwin nazariyesine kadar çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. Elif Efendi tasavvufi açıdan şeriatın zahirine mutabık, ehlisünnet görüşüne sahip çıkan ve bu hususta hizmet eden bir şeyh kimliğiyle hayatını idame ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, *Garîbü’l-Kur’ân*, Osmanlı, Elif Efendi, *en-Nûru’l-Furkân*.

ŞİİRİN BİR ÖĞRETİM METODU OLARAK KULLANIMI: MAHMÛD HAMZA EFENDİ'NİN EL-FETÂVÂ'N-NAZM ADLI ESERİ

Öğr. Gör. Dr. Fatih YAVAŞ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
fatih.yavas@erbakan.edu.tr

Şiirin tarihi insanlığın tarihi kadar kadimdir. Yazıya geçilmeden önce sözlü kültürün en önemli unsurlarından biri olan şiirin Arap kültür ve edebiyatında sahip olduğu ayrıcalıklı konum malumdur. Kökeni Cahiliye Dönemi'ne kadar uzanan urcûzeler de Arap şiirinin en eski şiir formlarından biridir. Başlangıçta kasideye nazaran medih, hiciv, mersiye, gazel gibi Arap şiirinin başat temalarında tercih edilmeyen urcûzeler Emeviler Dönemi ile edebi bir değer kazanmış, şiirde yeni yaklaşımların görüldüğü Abbâsiler Dönemi'nde kullanım sahasının genişlemesine paralel olarak ilmi meselelerde de tercih edilmeye başlanmıştır. Vezni recez bahrinin hazif ve illetlere müsait yapısı ve tek bir kafiye harfine bağlı kalma zorunluluğu olmaması nedeniyle şairler tarafından çokça tercih edilen ve bu nedenle şairlerin bineği olarak adlandırılan urcûzelerin, özellikle didaktik manzumelerde kullanımı göze çarpmaktadır. Şairlik vasfına sahip İslam âlimleri de ilmi konuların aktarımında bu şiir türüne sıkça başvurmuşlardır. Bu âlimlerden biri de eseri çalışmaya konu olan Mahmûd Hamza Efendi'dir. 19. yüzyılda yaşamış olan Mahmûd Hamza Efendi Osmanlı Devleti'nde Şam müftülüğü yapmış, devrinin önemli Hanefi fakihlerinden biridir. Tefsir, Hadis, Akaid alanlarında da eserler telif etmiş olan Mahmûd Hamza Efendi'nin en çok ürün verdiği alan Fıkıhtır. Çalışmanın konusunu oluşturan el-Fetâvâ'n-nazm adlı eseri de muteber fıkıh kitaplarından soru cevap tarzında derlediği manzum bir fetva kitabıdır. Müellifin konularını bir fıkıh kitabı sistematığına göre düzenlediği 86 sayfalık bu eseri 72 konuda 993 sorunun cevabını içermektedir. Kitabın başında eserin yazılış amacını açıkladığı 12 beyitlik bir şiire yer veren Mahmûd Hamza Efendi, ilim talebesinin ilmi meseleleri öğrenip bellemesinde bir öğretim metodu olarak şiirin en kolay yol olduğunu belirttikten sonra yaşanan asrın ortaya çıkardığı problemlerin çözümüne bir katkı sağlaması amacıyla eserini telif ettiğini ifade etmiştir. Nitekim eserin büyük bir bölümünün muamelatla ilgili fetvalardan meydana gelmesi yazarın bu niyetinin açık bir göstergesidir. Eserine el-Fetâvâ'n-nazm ismini vermesini ise nazım kelimesinin sözlük anlamından hareketle eserini sıra sıra dizilen incilerle bezenmiş kolyeye teşbih ederek açıklamıştır. Eserin mukaddimesi olarak yazdığı şiirde ise müellif, fıkıh, kelam ve nahivdeki hocası Saîd eş-Şâmî'den başlayarak Ebu Hanife'ye dayandırdığı ilmi silsilesini açıklamıştır. Mukaddimededen sonra kitap, bab ve fasıllar şeklinde tertip ettiği bölümlerdeki yaklaşık 2000 beyitte soru cevap tarzında yazılmış fetvalara yer vermiştir. İlk beyit soru, ikinci beyit cevap; bazen de cevap iki veya daha fazla beyit olarak gelmiştir. Soru ve cevapların kafiye harfinin aynı olduğu müşahede edilen eserde fetvaların dayandığı kaynaklar şiir sütunlarının kenarlarına yazılmıştır. Öğretici bir mahiyet taşıdığı için eserde edebi bir gayenin gözetildiğini söylemek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Şiir, Urcûze, Mahmûd Hamza Efendi, el-Fetâvâ'n-nazm.

OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞİİRİNDE EBÛ HANİFE

Öğr. Gör. Dr. Mohammad MOHAMMADI

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mohammad.mohammadi@selcuk.edu.tr

Şiir, şairin yaşadığı dönemde kendi ilgisine mazhar olan şey hakkında düşünce ve hayal gücünü kullanarak medih, gazel, mersiye, ihvaniyât vb. temalarda vezinli, kafiyeli, sanatsal ve ahenkli bir şekilde nazımlar irat etmesidir. Şiir, insanlık tarihi boyunca insanın kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmesinde önemli bir araç olmuştur. Bu bağlamda Arap Edebiyatının belki de en önemli unsuru olan şiir; Câhiliye, Sadr-ı İslâm, Emeviler, Abbasiler, Memlükler, Osmanlılar ve Modern Dönem gibi başlıklar altında incelenmektedir. Her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de Arapçayı vukufiyetle kullanan ve Arapça şiirler söyleyen büyük şairler yetişmiştir. Ayrıca bu dönem özelinde Arapça şiir söyleyen Fars ve Türk şairlerin sayısının arttığı söylenebilir. Hanefi mezhebinin kurucusu Ebû Hanife, Osmanlı döneminde büyük saygı gören önemli bir İslam hukukçusudur. Yine bu dönemde kendisine olan bağlılık ve hayranlık, onun adının şiirlerde anılmasını ve şahsının yüceltilmesini sağlamıştır. Bu bildiride Osmanlı döneminde Ebû Hanife'yi konu edinen Arapça şiir ve beyitler, muhteva ve üslup bakımından incelenmiştir. Konuyla ilgili inceleme sonucu Abdu'l-Ganî en-Nabluşî (ö. 1017/1609), Emir es-San'ânî (ö. 1182/1768), Abdullah b. Alevî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 1132/1720) ve Hüseyin el-'Uşârî (ö. 1195/178) gibi Osmanlı dönemi önemli bazı Arap şairlerin şiirinde Ebû Hanife'nin konu olduğu görülmüştür. Söz konusu şiirler ışığında, şairlerin ona olan duygu ve düşünceleri, Ebû Hanife'nin Osmanlı şairleri nezdindeki yeri ve bu şiirlerin nazım özellikleri incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda Ebû Hanife'nin, Osmanlı dönemi Arap şiirinde hem dini bir otorite hem de ahlaki bir model olarak tasvir edildiği görülmüştür. Onun ilmi mirası, İslam toplumunda adaletin ve hukukun temeli olarak kabul edilmiş, bilgisinin kaynağının manevi bir boyutu olduğu vurgulanmış ve Ebû Hanife'nin zahit bir yanı olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Ebû Hanife bir mezhep kurucusu olarak dini ve manevi bir önder, rehber ve hidayet edici olarak tanımlanmıştır. Bazı şairlerin Ebu Hanife'yi körü körüne taklit etmek yerine onu örnek almanın daha doğru olacağını vurgulaması da dikkate değer bir başka husustur. Sonuç olarak Ebû Hanife, Osmanlı Edebiyatında hem zahiri ilme (şeriata) hem de batini ilme (tasavvufa) tam anlamıyla hakimiyetiyle şairler tarafından bir öğretmen, önder ve rehber olarak tasvir edilmiştir. Son olarak şiirlerin üslup özelliklerine bakıldığında ise arûz bahri ve kafiyelerinin geleneksel şiir yapısına uygun olduğu; beyan ve meani üslupları ile istiare, teşbih, mecaz, vb. gibi bedî' sanatlarından ustaca yararlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Osmanlı dönemi, Şiir, Ebû Hanife.

OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUNAN BİR HADİS ŞERHİ: İBN MELEK'İN MEBÂRİK'İNDE HANEFİLİK VURGUSU

Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde ÖZBEN DOKAK

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
zozben@sakarya.edu.tr

Hadis şerhlerini o şerhin yazıldığı ortam ve şârihin şahsî özelliklerinden soyutlayarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim bir şerhin niteliğini şârihin yaşadığı dönem, şartlar, ihtiyaçlar etkilediği gibi şârihin ve hitap ettiği toplumun mezhebinin de şerhe belli bir ölçüde etki ettiği yadsınamaz bir gerçekliktir. Husûsen Hanefî mezhebi mensupları açısından bakıldığında bu durum daha da önem arz etmektedir. Zira Hanefîler hadislerle amel konusunda sahip oldukları farklı birtakım yaklaşımlardan ötürü eleştirilere ve itirazlara maruz kalmışlardır. Bu minvalde Hanefî geleneğe bağlı olan Osmanlı uleması içerisinde mezhep mensubiyetinin hadis şerhine etkisinin gözlenebileceği önemli örneklerden bir tanesi, XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarına tekabül eden dönemde, Aydınoğulları Beyliği'nin hakimiyetindeki İzmir/Tire'de yaşamış olan İbn Melek'tir. Zira İbn Melek Aydınoğulları Beyliği döneminde yaşamış olsa da Osmanlı Devleti'nin ilmî hayatında mühim etkilere sahip olmuştur. İbn Melek'in en önemli eserlerinden biri olan Mebârik, Hintli Hanefî âlim Radiyyüddîn es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252) Sahîhayn'ı esas alarak tertip ettiği Meşârikü'l-envârî'n-Nebeviyye adlı eserinin şerhidir. Osmanlı medreselerinde önemli bir yeri olan Meşârik'in en muteber şerhlerinin başında gelen Mebârik, Osmanlı hadis kültürü ve birikiminin temel kaynakları arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte Meşârik'in aslını teşkil eden Sahîhayn'da Hanefîlerin amel etmediği ve farklı şekillerde yorumladığı bazı rivayetler bulunmaktadır. İyi bir Hanefî usulcüsü ve fakîhi olan İbn Melek'in bu türden rivayetler konusunda nasıl bir tutum sergilediği ve mezhep mensubiyetinin bu hadisleri değerlendirmesine nasıl etki ettiği merak uyandırmaktadır.

Bu çalışma çerçevesinde Hanefî mezhebinin yaygın olarak kabul edildiği Anadolu topraklarında yazılan bu şerhte Hanefî yaklaşımın hâkim olduğu ve Hanefî fıkının esas alındığı görülmüştür. Zira İbn Melek'in şerhine bakıldığında onun hadisleri şerh ederken metni mezhep görüşleri doğrultusunda şekillendirme hususunda hassas olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde onun özellikle Hanefî fıkıh usulü eserlerinin sünnet bölümlerinde dillendirilen ve Hanefîlerin hadisle alakalı anlayışlarını yansıtan birtakım prensiplere zaman zaman işaret ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca hadisleri şerh ederken de Hanefî mezhebinin ve imamlarının görüşlerine yönelik yorumlar ve açıklamalar yapmaya gayret ettiği görülmüştür. Bunu yaparken de ya hadisin zahirinin terk edilip zahiriyle amel edilmediğini söylemiş ya hadisi başka manaya hamledip tevil yapmış ya nesh durumuna işaret etmiş ya da onun yerine Hanefîlerin başka bir rivayet ile amel ettiklerine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte onun sened merkezli değil metin merkezli değerlendirmeler yaptığı ve hadislerin sıhhatini sorgulayarak onlara bir zafiyet nispet etmediği görülmektedir. Şerh ettiği hadisler Buhârî ve Müslim hadisleri olduğu için İbn Melek'in bu hususta hassasiyet göstererek dengeyi gözettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca onun şerh esnasında kullandığı üslupta da mezhebinin savunma eğilimi sezilmektedir. Zira o pek çok yerde muhalif görüşlere cevap verici bir anlatım tarzını benimsemiştir. Şerhte dikkati çeken durumlardan biri de Hanefîlerin başta Şâfiîler olmak üzere diğer mezheplerin hilafına davranıp amel etmediği ya da farklı şekillerde yorumladığı hadislerde bu duruma işaret etme titizliğidir. Zira aksi takdirde Hanefî olan talebe ve okuyucunun fıkıh alanındaki bilgisi ve ameli ile eserde yer alan hadislerin çelişik bir durum arz etmesi sonucu doğacaktır. Muhtemelen bu sebeple Osmanlı tedrisatında bilinçli olarak Hanefî ulemanın şerhleri okutulmuş olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Hadis şerhi, İbn Melek, Hanefî Mezhebi, Osmanlı.

MUHAMMED ZÂHİD EL-KEVSERÎ İLE ABDURRAHMAN EL-MUALLİMÎ ARASINDAKİ İHTİLAFIN MEZHEPSEL ARKA PLANI

Dr. Öğr. Üyesi Selman KELEŞ

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
skeles@kastamonu.edu.tr

Muhammed Zâhid el-Kevserî, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Hanefî-Maturîdî çizgisinde yetişmiş çok yönlü bir Hadis âlimidir. Osmanlı'nın yıkılma döneminde yenilikçi, sünnet ve mezhep karşıtı söylemlere karşı mücadele etmiş; pek çok makale, reddiye ve risale kaleme almıştır. Özellikle *Te'nîbü'l-Ḥaṭîb 'alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Ḥanîfe mine'l-ekâzîb* ve *en-Nüketü't-ṭarîfe fi't-teḥaddüs 'an Rudûdi İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Ḥanîfe* isimli eserleri ile dikkatleri üzerine çekmiş ve bazı kesimler tarafından mezhep taassubu ile de eleştirilmiştir. *Te'nîbü'l-Ḥaṭîb* isimli kitabını, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Tarîhu Bağdat* isimli eserinde İmam Ebû Hanîfe ve ashâbı hakkında naklettiği haberlere cevap vermek için yazmış ve bu rivayetleri senet ve metin yönünden ele almıştır. Buradaki 150'ye yakın rivayeti incelemiş; 400'e yakın râviyi cerh ve ta'dil ilmi açısından tahlil etmiştir. Bu haberlerin asılsız olduğunu, pek çoğunun mezhep taassubundan kaynaklandığını açıklamaya çalışmıştır.

Aynı dönemde farklı bir coğrafyada yaşayan Abdurrahman el-Muallimî el-Yemânî; Yemen'de doğmuş; farklı beldelerde ilim tahsil etmiş; Hindistan'da uzun müddet kaldıktan sonra Mekke'de ikamet etmiş; Şâfiî, muhakkik bir âlimdir. Cerh ve Ta'dil alanında yetkin olan Muallimî'nin eserleri hayattayken çok fazla bilinmese de vefatından sonra meşhur olmuştur. Kevserî'ye *et-Tenkîl limâ verede (bimâ) fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâṭîl* isminde; Mısır'da yenilikçi söylemleri ve modernist görüşleriyle öne çıkan Mahmud Ebû Reyze'ye *el-Envârü'l-kâşife limâ fi kitâbi Eḍvâ' 'ale's-sünneti'l-Muḥammediyye mine'z-zelel ve't-taḍlîl ve'l-mücâzeḫe* adında eserlerle reddiyeler yazmıştır. Her iki reddiyesi de ilim erbâbının teveccühüne mazhar olmuştur. *et-Tenkîl* isimli bu eserde Muallimî, Zâhid Kevserî'ye ait hatalı bulduğu bazı görüşleri ele almıştır. Bir bölümde Kevserî'nin râvi değerlendirmelerine, bir diğerinde fihkî meselelerdeki görüşlerine dair tenkitlerini dile getirmiştir.

Farklı coğrafyalarda yaşayan muâsır iki farklı kimliğe sahip âlimler arasındaki ihtilafların sebepleri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri de Muhammed Avvâme'nin *Menhecü'l-İmâmi Muhammed Zahid el-Kevserî fi Nakdi'r-Rical* isimli eserinde zikredilen Muallimî'nin Kevserî'ye eleştirilerinde Şâfiî mezhebine mensûbiyetinin etkili olduğu görüşüdür. Bu tebliğde, hadis ilminde temayüz etmiş bu iki önemli âlim arasında geçen ve reddiye yazmalarına kadar varan ihtilaflara, mensup oldukları mezheplerin etkisinin olup olmadığı incelenecektir. İlk olarak Muallimî'nin *et-Tenkîl limâ Verede (bimâ) fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâṭîl* isimli eseri bağlamında iki âlim arasında ihtilaflara neden olan konular sınıflandırılacak, daha sonra da bunlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Kevserî, Muallimî, İhtilaf, Reddiye.

إسهامات الملا علي القاري في تطوير العلوم الإسلامية في عهد الخلافة العثمانية

Dr. Ikhtiyor ABDURAHMONOV

İmam Maturidi Uluslararası Araştırma Merkezi
abdurahmonov.90@mail.ru

يُعتبر الملا علي القاري من أبرز علماء القرن السادس عشر ميلادياً، حيث قدّم إسهامات كبيرة في مجالات متعددة من العلوم الإسلامية مثل الحديث، الفقه، الأصول، التفسير، العقيدة، القراءات والتصوف، وكان لنشاطه العلمي دورٌ مهمٌ في تطوير العلوم الإسلامية خلال فترة الدولة العثمانية. إذ كانت الدولة العثمانية، وخاصة مع سيطرتها على المدن المقدسة مثل مكة والمدينة، قد ساهمت بشكل كبير في تعزيز وتطوير هذه العلوم، وقد عاش الملا علي القاري في مكة وأسهم بشكلٍ ملحوظ في هذا التطور.

وقد ألف الإمام علي القاري العديد من الكتب في مجالات الحديث، الفقه، القراءات، والعلوم الإسلامية الأخرى، واستفاد في نشاطه العلمي من البيئة الروحية والعلمية التي كانت سائدة في الخلافة العثمانية. كان على صلة بكثير من علماء الدولة العثمانية المشهورين في زمانه، وتلقى العلم منهم، فعلى سبيل المثال، أثناء إقامته في مكة، درس في المراكز العلمية التي كانت تحت رعاية الدولة العثمانية، وتعلم علوم الحديث والقراءات بشكلٍ معمق.

كما أنه قام بنشاطه العلمي في المؤسسات الدينية والعلمية التي أسسها العثمانيون في مكة، حيث كان يُعتبر مرجعاً مشهوراً في علوم الحديث، الفقه، القراءات والتفسير، ودرّس للعديد من الطلبة والعلماء، وقد ساهم الملا علي القاري في توجيه طلابه نحو التعمق في هذه العلوم، تاركاً وراءه العديد من التلاميذ الذين واصلوا هذا الطريق.

الكلمات المفتاحية: الملا علي القاري؛ العلماء العثمانيون؛ تطور العلوم الإسلامية؛ الدولة العثمانية؛ الفقه الإسلامي؛ التصوف؛ التراث العلمي؛ القرن السادس عشر؛ العلوم النقلية والعقلية؛ النهضة العلمية الإسلامية

KUZEY AFRİKA'DA OSMANLILAR DÖNEMİNDE HANEFİLİK-MÂTÜRÎDİLİK

Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud BENRAS

Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
benrasmahmoud@yahoo.fr

Kuzey Afrika dört halife döneminde başlayan fetih hareketleri ile hicrî birinci asrın sonlarında tamamen İslam'la tanıştı. Yerli nüfusun önemli bir kısmı bu yeni dini benimseyip Müslüman oldu. Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz gençliği döneminde Medine valiliği görevinde bulunmuştu. Devlet yönetimini ele alınca bu yeni coğrafyaya Medine'den muhtelif bilginler gönderdi. Bu bilginler Medine ile Kuzey Afrika arasında etkili bir bilgi akışı sağladılar. Oluşan bu etkileşim Kuzey Afrika'da Medine ekolünün tesisine vesile oldu. Kuzey Afrika'daki Medine ekolü zamanla fıkhıta Malikilik ve Kıraatte imam Nafi'î takip etti. Bu etki günümüze kadar devam etmiştir. Diğer yandan ilk fetih süreci ve sonrasında Hicaz, Küfe ve Bağdat civarından farklı vesilelerle devlet baskısından kaçan M'utezile, Şî'a, Hâriciyye ve İbâdiyye gibi mezheplerin mensupları bölgeye gelip yerleştiler ve görüşlerini bölgede yaymaya başladılar. Hicri dördüncü asırdan itibaren özellikle kendisi bir Mâlikî olan Bâkılânî'nin etkisiyle Eş'arîlik de bölgede daha da yayıldı.

Kuzey Afrika'ya Küfe rey ekolünün mensupları mezhebin görüşlerini kitleler halinde sistemli bir şekilde taşımamış olsalar da farklı vesilelerle bazı bilginler bölgeye ulaşmış yerleşmiş ve bu vesile ile başta Hanefilik, daha sonra Mâtürîdîlik bölgede tanınmaya başlanmıştır. Ebû Abdillah Esed b. Furâs (ö. 213/828) ise İmam Mâlik'in öğrencisi iken daha sonra Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den ders almış ve Kayrevan'da kadılık yapmıştır. İbn Furâs, hicaz ve Küfe ekolünü yaptığı mukayeseli derslerle bölgede etkin bir şekilde tanıtmıştır. Böylece Hanefilik İbn Furâs tarafından bölgede duyurulmuş oldu.

Bazı kaynaklar, bu bölgeye Hanefî düşüncesini ilk getiren kişiler arasında İbn Furâs'ın yanı sıra, Abdullah bin Ömer bin Ferrûh el-Fârisî'nin (ö.176/788) bulunduğunu kaydetmektedir. el-Fârisî, Batı Mağrip'teki Rüstemîler Devleti döneminde yaşamış en önemli Hanefî âlimlerinden biri olarak kabul edilir. Hatta bazı kaynaklarda Rüstemîler döneminde Tihert bölgesinde "Kufe Mescidi" olarak adlandırılan bir caminin bulunduğunu ve Irak düşüncesinin bölgede bu mescit aracılığıyla varlığını sürdürdüğünü kaydetmektedirler.

Bölgede Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır'a kadar tesis edilen Osmanlı hakimiyeti Kanuni döneminde neredeyse tüm Kuzey Afrika'yı kapsayacak şekilde tahkim edilmiş oldu. Bu dönemden itibaren eğitimde ve yargıda Mâlikîlik ve Eş'arîlik mezheplerinin yanı sıra Hanefilik ve Mâtürîdîlik resmen bölgede tanındı: Hanefî mezhebine göre fetva veren mahkemeler, Hanefîliği öğreten mektep ve medreseler, imamı Hanefî-Mâtürîdî olan, halkın namazını eda ettiği camiler inşa edildi. Böylece bölgede Osmanlılar aracılığıyla Hanefilik ve Mâtürîdîlik müesses bir zemin elde etti. Diğer taraftan Osmanlı coğrafyası ile bölge arasında eğitim için gidip gelen hoca ve öğrenci hareketliliği ivme kazandı. Bu tebliğde Mısır dışında Libya, Tunus ve Cezayir bölgesinde Osmanlılar döneminde Hanefî ve Mâtürîdîliğin gelişmesi, yayılması ve etkileri ele alınmıştır.

Bu bağlamda, bölgede Hanefî ve Mâtürîdîliği temsil eden ve bu mezheplerin canlanmasında büyük rol oynayan birçok isim bulunmaktadır. Bu isimler arasında Mustafa Başterzi (ö. 980), Hüseyin bin el-Annâbî (ö.1737), Ebu Abdullah bin Ali (ö. 1751), Hasan el-Mâzûnî (ö. 1727), Hamdân Hoca (ö.1845), Muhammed bin el-Annâbî (ö.1850) ve diğerleri sayılabilir.

Sonuç olarak Kuzey Afrika'daki Hanefî düşüncesinin varlığı esasen devlet ve idare ile bağlantılıdır; Hanefî ve Mâtürîdî düşüncesinin bölgede var olmasında Hanefî kadıların büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Bu durum, bölgenin Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesiyle birlikte güçlenmiş, Hanefî mezhebi yeniden etkili hale gelmiş ve Maliki mezhebi ile rekabet etmeye başlamıştır. Öte yandan bu durum idare ile sınırlı kalmış, halk arasında Hanefîlik, Maliki mezhebi kadar yaygınlaşmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Kuzey Afrika, Libya, Tunus, Cezayir.

LITTLE OTTOMANS: DEVELOPMENT OF HANAFĪ-MĀTURĪDITE THEOLOGY IN MUGHAL INDIA

Muhammad Shafeeq VAYALPEEDIYEKAL

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi
shafeeqsiddik@gmail.com

Indian Subcontinent was the prominent hospice of Hanafī- Māturīdite theological School during the Mughal reign. Like the Ottoman Empire, Mughals' theological and legal schools and centers were established based on Māturīdite theology and Hanafite school of law. Started from the rule of Ghaznavids, the Hanafī- Māturīdite school has developed an undeniable tradition of intellectual and philosophical foundation in Indian Subcontinent during the reign of Mughal Empire. Migration of Hanafī scholars from the Safavid Iran helped India to become the "Little Ottomans" to patronize Hanafī- Māturīdite theological school. Like the Ottoman Hanafīs, politics was one of the key elements played to promote the school all over great cities of Mughal India like Delhi, Gujarat, Multan, Lahore, Kashmir, Ahmedabad, and Lucknow. Patronage of Mughal Sultans, especially Sultan Zahīruddīn Muhammad Bābur (d. 1530), Sultan Shāh Jahān (d.1666) and Sultan Ālamghīr Muhyiddīn Aurangzeb (d. 1707), has paved the strong foundation for the development of Hanafī- Māturīdite school all over the subcontinent.

Moreover, the commentaries and annotations over the classical Māturīdite theological texts have been reluctantly produced from the various theologians in Mughal India. Among these writings, treatises and epistles about particular theological subjects were well notable in all over the Muslim world. Apart from the migration of Sunni theologians from Transoxiana, the reiterant travels of pilgrimage theologians from India to Ottomans and their changed theological diachronic perspectives has metastasized the Hanafī- Māturīdites all over the North and Central India and juxtaposed it on the religious authority of Mughal India. The apologetic theology of Hanafi theologians in Mughal India against other schools including Shia, Sufi movements and peripatetic philosophy could, also help to showcase the unambiguous strength of Mughal Sunni theologians in from 16th to 19th centuries.

Keywords : Little Ottomans, Hanafism and Māturīdism, Mughals, exchange of Sunni Theology and Migration of Theologians.

MÂTÜRÎDÎ BİR DÜŞÜNÜR OLARAK

ŞEMSEDDİN AHMED HAYÂLÎ'NİN HAKİKAT ANLAYIŞI

Doç. Dr. Mehmet AYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
aydin.mehmet@deu.edu.tr

Hayâlî (ö. 875/1470), hakikat sorununu, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Şerhu'l-'Aşkâ'idî'n-Nesefiyye adlı eseri üzerine yazdığı haşiyede hem ontolojik hem de mantıksal ve dilsel açıdan ortaya koyup tartışmıştır. Bu tartışmada o, Teftâzânî'nin yaklaşımına eleştiri yönelterek kendi anlayışını İbn Sinacı hakikat düşüncesi temelinde ifade etmiştir. Ontolojik anlamda hakikat sorunu olgunun ya da varolanın temel ve öncelikli olarak düşünülmesini gerektirirken, mantıksal ve dilsel açıdan hüküm, doğruluk ve bilgi kavramlarının incelenmesini gerektirmektedir. Bildiride Hayâlî'nin hakikat soruna dair yaklaşımı ele alınıp analiz edilecek ve bu yaklaşımın İbn Sinacı bakış açısını yansıttığı gösterilecektir. Bu amacı ortaya koyarken Hayâlî'nin düşüncesi bağlamında felsefi hakikat anlayışının Mâtürîdî düşünce sistemine dahil edilmesinin imkanı üzerinde durulacaktır. Ancak felsefi düşüncenin Hanefî-Mâtürîdî düşünce içinde ifade edilmesi beraberinde eleştirileri de getirmiştir. Bu mesele, Osmanlı döneminde yaşamış olan Hanefî-Mâtürîdî düşünürler arasındaki ciddi olarak tartışılmıştır. Kelamî metinlerde ehl-i sünne ve'l-cema'a'nın ehl-i hakk olduğu ifade edilmiştir. Eşyanın hakikatinin sabit olduğu iddia edilmiştir. Hak mezheb ve hak din ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadelerde geçen hak ya da hakikatten kastın ne olduğu sorusunun cevabı sadece hak ya da hakikat kavramının anlamına bağlı olarak verilebilir. Hayâlî'ye göre, hakikat olguya uygun olan hükümden ibarettir. Ancak İslam kelamında hükmün inanca uygun olması (mutâbakatu'l-hükmi li'l-i'tikâd)) anlamında hakikat ve doğruluk anlayışı da dile getirilmiştir. Hayâlî, bu hakikat tanımını kabul etmez. Çünkü o, hükmü olgu açısından düşünür ve bu açıdan hükmün doğruluğundan söz eder. Teftâzânî ise doğruluğun sadece sözler için değil aynı zamanda inançlar için de kullanılabileceğini belirtir. Hayâlî, Teftâzânî'nin bu düşüncesine itiraz ederek ondan farklı düşündüğünü ortaya koymuştur. Ona göre hakikatin olgu açısından düşünülmesi gerekir. Olgu, bir hakikat olarak sabit ve gerçekleşmiş olan bir şeydir. Olgunun bir önermede dile getirilmesi, sabit ve gerçekleşmiş olan bir şeyin olduğu gibi olduğunu haber vermek (el-inbâu) anlamına gelir. Hayâlî, hakikat anlayışında öncelikle olguyu düşünmekte ve onun üzerinden hükmün hakikatini ortaya koymaktadır. Bu anlayış akli açıdan varlığın araştırılması ve düşünülmesine özel önem verilmesini gerektirir. Sonunda Osmanlı dönemi alimi Hayâlî'nin felsefi hakikat anlayışı etrafında başlayan eleştirel düşünce hareketliliğinin hem Mâtürîdî düşüncüyü zenginleştirdiği hem de Hanefî ve Mâtürîdî Osmanlı alimlerinin ufku genişlettiği ifade edilecektir.

Anahtar kelimeler: Hak, Hakikat, Doğruluk, Hüküm, Uygunluk, Bilgi, Olgu.

SIRR-I İNSÂN: TEFSİR-İ SÛRE-İ İNSÂN ESERİ MERKEZİNDE SIRRÎ-İ GİRÎDÎ'NİN İNSAN ANLAYIŞI

Doç. Dr. Rabiye ÇETİN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
rcetin@ankara.edu.tr

Kelâm, İslam mezhepleri, tefsir, dil ve edebiyat alanlarındaki önemli görüşleriyle tanınan Sırrî-i Girîdî, Osmanlı'nın son döneminde yaşamış ve döneminin dini, siyasi ve sosyal gündemini belirleyen pek çok konuda eserler kaleme almış bir alim ve devlet adamıdır. Hanefî-Mâtürîdî geleneğine mensup olan Girîdî, Ehl-i Sünnet görüşlerini savunmuş ve bu çerçevede özellikle Mâtürîdî kelâm düşüncesini takip etmiştir. Eserlerinde, Ehl-i Sünnet dışındaki görüşlere eleştirilerde bulunmuş, özellikle iman ve insan fiilleriyle ilgili konularda Mâtürîdî düşüncenin görüşlerini kabul etmiştir. Girîdî'nin kelâm, akâid ve mezhepler tarihi üzerine yazdığı eserlerde, özellikle Hâricîler, Cebriyye, Kaderiyye ve Mu'tezile gibi mezheplerin görüşlerine karşı eleştirel bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda, tefsir alanındaki eserlerinde de ayetlere dair yaptığı açıklamalar ve yorumlarla, onun kelâmî kimliğini ve düşüncesini izlerini takip etmek mümkündür.

Girîdî, Yusuf, Furkan ve Meryem surelerinin tefsirinin yanı sıra, "Sırr-ı İnsân: Tefsîr-i Sûre-i İnsân" adlı eseriyle de İnsan suresinin tefsirini yapmıştır. *Sırr-ı İnsân: Tefsîr-i Sûre-i İnsân* adlı eserinde, insanın yaratılışı, yaratılış amacı, diğer varlıklardan farkı, iradi eylemlerindeki özgürlüğü, imtihanın mahiyeti, iyi insan olmanın gerekleri, iyi insanların özellikleri, onlara verilecek mükâfatlar, ilahi irade ile insan iradesi arasındaki ilişki ve Allah'ın rahmetinin mahiyeti gibi konuları ele almaktadır. Girîdî, özellikle kelâm düşüncesinde irade, meşiet, kesb, dalâlet, hidâyet ve rızık gibi konuları, Eş'arî-Mâtürîdî farkı üzerinden tartışmış ve İmam Mâtürîdî'ye atıfta bulunmuştur. İnsan sûresinin tefsirinde, Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî, Kâdî Beydâvî, Ebussuûd, Şehzade Muslihuddin Mustafa, Bursevî, Konevî ve Şeyhzâde gibi önemli müfessirlerin eserlerine de sıkça atıfta bulunan Girîdî, bağlama göre kelâmî, fikhî ve dilsel analizler yaparak literatüre hakimiyetini de göstermiştir.

Bu tebliğde, Sırrî-i Girîdî'nin, insanın yaratılışı, varlık amacı, özgür ve iradeli bir varlık olarak eylem alanı ve felsefesine dair görüşleri, özellikle "Sırr-ı İnsân: Tefsîr-i Sûre-i İnsân" adlı eseri temelinde incelenecektir. İnsan anlayışına ve bu konudaki kelâmî görüşlerine dair daha bütüncül bir bakış açısı geliştirebilmek için, Girîdî'nin diğer eserlerine de yer verilecektir. Çalışmanın, kelâm düşüncesinin önemli konularından biri olan insana dair Sırrî-i Girîdî'nin görüşlerine ışık tutarak alana katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sırrî-i Girîdî, İnsan, İnsan sûresi, Yaratılış, Ahlak.

16. YÜZYIL OSMANLI'SINDA YAZILAN EBÛ HANÎFE MENÂKIBLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Arş. Gör. Dr. Mine DEMİRBİLEK

Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
minedmrblk@gmail.com

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve ilk nesil ahabının faziletleri, ilmi birikimleri, fıkhî ve itikadî görüşlerinden örnekler içeren rivayetlerin toplandığı *menâkıbların*, 3/9. yüzyıl itibarıyla kaleme alınmış eserlerdir. Hanefî gelenek içerisinde tabakât literatürünün gelişiminden evvel *menâkıbların* ortaya çıkması, Hanefî ulemanın ilk nesle bakışına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Ebû Hanîfe ve ahabına dair tenkit dilinden uzak durulan bu eserlerde, onların faziletleri ön plana çıkarılmıştır. Ebû Hanîfe'nin savunusunun öncelikle Ehl-i Hadîs'e karşı yapıldığı ilk *menâkıb* eserlerindeki rivayetlerden anlaşılmaktadır. Literatürün gelişimine ağırlıklı olarak Hanefî ulema katkı sunmuş olsa da diğer mezhep mensupları arasında da bu türde eser veren isimlere rastlanmaktadır. 14. yüzyıla gelindiğinde Mısır ve Şam bölgesinde ehl-i sünnet mezhepleri arasındaki tartışma konularını en aza indirme gayretinin bir yansıması olarak Hanbelî ve Şafîî isimlerin Ebû Hanîfe *menâkıbı* yazmayı yaygınlaştırdığı görülmektedir. İbnü'l-Mibred olarak meşhur Yusuf b. Hasan b. Abdulhadi el-Makdisî (ö. 909/1503) isimli Hanbelî alim Dimaşk'ta *Tenvîru's-Sahîfe bi Menâkıbi İmâm Ebî Hanîfe* isimli eserini, Mısır'da ise Şafîî alim Ebu'l-Fadl Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Tebyîzu's-Sahîfe bi Menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe* isimli eserini yazmıştır. Es-Suyûtî'nin talebesi Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî (ö. 942/1536), *Ukûdü'l-Cümân fi Menâkıbi Ebî Hanîfe en-Nu'mân'ı et-Tebyîz'* den istifade ederek hazırlamış, İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ise *Ukûdü'l-Cümân'ın* özetleyerek *el-Hayratu'l-Hisân'ı* oluşturmuştur. Bu eserlerin ortak özelliği, mezhebi aidiyetleri değil sünni kimliği ön plana çıkarmaları ve Ebû Hanîfe'yi ehl-i sünnetin müctehid imamlarından biri olarak tazim ederek Ashabu'l-Hadis içerisinde Ebû Hanîfe'ye yöneltilen tenkitlere cevap vermeleridir. Aynı zaman diliminde Anadolu'da Zileli Muharrem Efendi (ö. 1010/1601) kardeşi Şemseddîn Sivâsî'ye (ö. 1006/1597) Ebû Hanîfe'nin *menâkıbını* yazmasını tavsiye etmiş, o da nazım türünde böyle bir eser yazması için öncelikle ağabeyinin Ebû Hanîfe'yi anlatan bir nesir yazmasını talep etmiştir. Şam ve Mısır coğrafyasında yazılan eserlerden farklı olarak bu eserlerde Ebû Hanîfe diğer müctehid imamlardan üstün görülmektedir. Es-Suyûtî ve talebelerinin her müctehidin isabet ettiği görüşünü zikrederek ehl-i sünnet mezheplerinin ihtilafını bir rahmet ve bereket olarak nitelendirdikleri görülürken Zileli Muharrem Efendi, hakikatin teklifiğini savunmakta ve Hanefî mezhebinin Şafîîlik ve Hanbelîlik karşısında neden tercihe şayan olduğunu izah etmektedir. Eserinde Muhammed b. İdris eş-Şafîî (ö. 204/830) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) faziletlerine dair kısa birer başlık ayırmış ancak Malik b. Enes'in (ö. 179/795) faziletlerinden söz etmemiştir. Buna gerekçe olarak Malik b. Enes'in bazı görüşlerinde Mu'tezile'ye meylenmişliği, bu yüzden onun faziletlerinden söz etmeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Şemseddîn Sivâsî ise ehl-i sünnetin görüşlerine muhalefet eden Râfızî, Bektâşî ve Üveysîler'i tenkit etmiş, yaşadığı dönemde Bağdat'ta bulunan Şîî nüfusu eleştirmiş ve Ebû Hanîfe'nin kabrini ihya ettiği için Âl-i Osmân'ı hayırla anmıştır. Onlar, Mısır ve Şam'da *menâkıb* kaleme alan ulemadan farklı olarak ehl-i sünnet mezheplerini aynı düzeyde değerlendirmek yerine Hanefî aidiyetlerini vurgulayan, Ebû Hanîfe'nin diğer imamlardan üstünlüklerini anlatan bir dil kullanmayı tercih etmişlerdir. Tüm bunlar, *menâkıb* türü eserlerin fazilet anlatısından ibaret olmadığını üretildiği dönemin, coğrafyanın ve bağlamın izlerini taşıdıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebu Hanife, Menâkıb, Ehl-i Sünnet, Ashabu'l-Hadis.

BİRGİVÎ EKOLÜNÜN 18. YÜZYILDAKİ TEMSİLCİSİ DÂVÛD EL-KARSÎ'NİN MÂTÜRÎDİLİK VURGUSU

Arş. Gör. Dr. Ömer ERGÜL

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
omer.ergul@dpu.edu.tr

Osmanlı'da Hanefilik ve Mâtürîdîlik araştırmaları için en önemli isimlerden biri İmam Birgivi olarak bilinen Birgili Mehmed Efendi'dir (ö. 981/1573). Birgivi kendi döneminde toplumsal hayatta, siyasî ve dinî meselelerde gördüğü sorunlara kayıtsız kalmayarak çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. İlmî alanda muhtelif sahalarda eserler telif eden Birgivi'nin etkisi kendi dönemini de aşmış asırlarca Osmanlı düşüncesinde derin izler bırakmıştır. Özellikle Kadızâdeliler ve Sivâsiler arasındaki tartışmalarda Birgivi'nin eserleri Kadızâdelilerin temel referans kaynağı olmuştur. Kadızâdeliler Birgivi'ye benzer şekilde tasavvufî düşünce ve pratiklere, bidat olarak niteledikleri dini inanç ve ibadetlere, içtimaî ve siyasî yaşamla ilgili bazı meselelere eleştirel bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Osmanlı ilim dünyasında Birgivi önderliğindeki bu tavrın 18.yy'daki en mümtaz temsilcisi Dâvûd-i Karsî'dir (ö. 1170/1757). Arap Dili ve Edebiyatı, Mantık, Cedel ve Münazara, Kıraat, Tefsir, Hadis, Akaid-Kelâm, Fıkıh, İlm-i Mikât ve benzeri alanlarda kırka yakın eser telif etmiş olan Karsî Osmanlı ilim dünyasının en dikkat çekici isimlerinden biridir. İmam Birgivi'nin *el-Avâmil*, *İzhârü'l-esrâr*, *ed-Dürrü'l-yetîm*, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, *Risâle fi usûli'l-hadîs* isimli beş eserine de şerh yazmış olan Karsî, ömrünün büyük bir kısmını Birgi'de geçirmiş olup kabri de sıklıkla kendisiyle haşrolmayı dilediği İmam Birgivi'nin kabrinin yanındadır.

Karsî'nin felsefî tartışmalardan arındırılmış yalın bir akâid-keleâm anlayışıyla "hadisçi Hanefilik" çizgisinde bulunduğunu belirtebiliriz. Bu bağlamda Karsî, akâid-keleâm sahasında iki manzûm Mâtürîdî akâid metnine şerh yazmıştır. İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in (ö. 863/1459) *el-Kasîdetü'n-Nûniyye* isimli eseri üzerine biri Türkçe diğeri Arapça olmak üzere iki; Mâtürîdî kelâmının önemli simalarından Ali b. Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179 [?]) *el-Emâlî* eserine de bir Arapça şerhi bulunmaktadır. Amentü metni üzerine yazılan *Şerh-i Âmentü billâh* ve insan fiilleri konusundaki *Risâle fi İhtiyârâti'l-Cüz'iyye ve'l-İdrâkâti'l-Kalbiyye* isimli eserlerinde de Mâtürîdiyye mezhebinin prensipleri gözetilmiştir. Karsî'nin keleâm, felsefe, mantık ve Arap diline dair bazı meseleler üzerine tuttuğu notlarından oluşan *Malûmât* adlı eserinde sıfatlar meselesi de dahil önemli keleâmî bahislerde Mâtürîdî çizginin özgün görüşleri öne çıkarılmıştır. Bu eserde ayrıca hilaf literatürünün bir parçası kabul edilebilecek Eş'arîler ve Mâtürîdîler arasında on ihtilafî mesele incelemiştir.

Karsî'nin keleâmci kimliğinin en bariz özelliği ehl-i bidat sayılan fırkalar ve isimlere karşı çok keskin bir dil kullanmış olmasıdır. Keleâmullah meselesindeki görüşlerinden dolayı Hanbelîler'i sapkın bir grup diye niteleyen Karsî, kulların fiillerine dair teorileri sebebiyle Mu'tezile'nin Allah'a yaratıcılıkta ortak koştuklarını ve bundan dolayı da küfre düştüklerini belirtir. Yine aynı konuda muhkem nasları inkâr ettiğini iddia ettiği Cebriyye'nin de küfre düştüğünü iddia etmiştir. Filozoflar ve bazı sûfilere de küfürle itham eden Karsî'nin bu eleştirel tavrı en çok da dönemindeki tasavvufî gruplara ve onların referans aldıkları isimlere yöneltilmiştir.

Bu tebliğde Davud-i Karsî özelinde 18.yy'da Osmanlı Anadolu coğrafyasında artan Mâtürîdîlik vurgusuna, yine aynı dönemlerde iyice ziyadeleşen Türkçe eser telifine Karsî'nin katkısına ve tekkeler üzerinden Osmanlı toplumunda yayılım gösterme eğiliminde olan Şii yayılmacılığa karşı geliştirdiği tepkiye odaklanılacaktır. Ayrıca Karsî'nin Ehl-i Sünnet inancını müdafaa için bazı tasavvufî gruplara ve sûfilere tenkitleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Davud-ı Karsî, Osmanlı, Hanefilik, Mâtürîdîlik, Birgivi.

دور "كتاب العقائد" لعمر النسفي في انتشار الماتريدية خلال فترة حكم العثمانيين

Dr. Allakulov Abdullatif ABDULLAEVICH

İmam Maturidi Uluslararası Araştırma Merkezi

alloqulovabdullatif@gmail.com

لقد كُتِبَت العديد من الشروح على كتاب "العقائد" للنسفي في العصور الوسطى، وما زال هذا العملية مستمرة حتى الآن. إن تدريس "العقائد" ككتاب دراسي في المؤسسات التعليمية الإسلامية. واستمر هذا التقليد في الوقت الحاضر وقد زاد اهتمام العلماء بهذا العمل واستمرت كتابة شروح متواصلة له. وقد أخبر التفتازاني على هذا المؤلف قائلاً: "إن كتاب "العقائد" لأبي حفص النسفي هو المصدر الأكثر فائدة وسهولة في دراسة علم الكلام."

كتب العلماء في العصور الوسطى شروحاً على كتاب "العقائد" للنسفي بأسلوبين مختلفين. الأول هو الأسلوب النثري، وفيه كتب أبو سنعا محمود بن أحمد الإصفهاني (ت. ١٣٩٢/٧٤٩ م) شرح "شرح العقائد النسفية"، وسعد الدين التفتازاني "شرح العقائد النسفية"، وشمس الدين أحمد بايزيد الحميدي (ت. ١٤٥٠/٨٥٤ م) "شرح العقائد النسفية"، وسعيد بن محمد بن عبد الله المقدسي (ت. ١٤٦٣/٨٦٧ م) "شرح العقائد النسفية"، وجلال الدين محمد بن أسعد الدواني (ت. ١٥١٣/٩١٨ م) "شرح العقائد النسفية."

والثاني هو الأسلوب الشعري، ومنه شرح "النظم" لأحمد بن محمد صالح (ت. ١٤٥٩/٨٦٣ م)، و"النظم" لسعدي بن ناجع بيك (ت. ١٥١٦/٩٢٢ م)، و"صيانة العقائد" لمنصور تبالوي (ت. ١٦٣٢/١٠٤١ م)، و"الوفاء لنظم عقائد النسفي" (الوفاء لنظم عقائد النسفي) لمحمد بن إعلان الصديقي (ت. ١٦٤٧/١٠٥٧ م)، و"الدرر السنوية لنظم العقائد النسفية" لمحمد بن عبد القادر (ت. ١٩٠٨/١٣٢٦ م).

وفي العصر العثماني، أولي اهتمام خاص بكتابة الشروح على كتاب "العقائد". ومن ذلك الشرح الذي كتبه محمد نور العربي (١٨١٠-١٨٨٩ م)، والذي نشره شاه كولالزاده عُمر أفندي. كان نور العربي ابن السيد إبراهيم، وُلد في مصر عام ١٨١٠ م، وانتقل إلى تركيا حيث عاش هناك حتى نهاية حياته. وقد كتب ما يقارب خمسين مؤلفاً في مجالات التفسير والعقيدة والفقه والحديث. منها ١٧ مؤلفاً كُتِبَت باللغة العربية، والباقي باللغة التركية.

وبناءً على طلب تلاميذ نور العربي، قام بشرح كتاب "العقائد" للنسفي. وفي عام ١٩٩٣، أعاد محمد سَرَخَان نشر هذا الشرح تحت عنوان "Nesefi Akaidi Şerhi" (شرح عقائد النسفي). انتهى الكتاب بشرح الصفات الذاتية لله، أي تم شرح ثلث كتاب "العقائد". وقد تم التركيز بشكل أساسي على الجوانب الصوفية، ولوحظ في بعض الأحيان الابتعاد عن الموضوع الأصلي. وتبين في المقالة شراح كتاب "العقائد" الذي عاشوا في عصر العثمانيين.

الكلمات المفتاحية: الإمام الماتريدي، العقائد النسفية، الدولة العثمانية، تعاليم الماتريدية، سعد الدين التفتازاني، أبو السناء محمود الإصفهاني، جلال الدين الدواني.

OSMANLI ŐEHÜLİSLAM FETVA MECMUALARINDAKİ TEKRAR EDEN FETVALARIN DİJİTAL ANALİZİ: MINKÂRİZÂDE YAHYÂ EFENDİ ÖRNEĞİ

Dr. Ahmet Faruk ÇELİK

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
ahmetfarukclk@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Salih ERDEN

Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
salih.erden@beun.edu.tr

Bu çalışma, Osmanlı Őeyhüislam fetva mecmualarındaki benzer fetvaların incelenmesine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, XVII. yüzyılın önde gelen Őeyhüislamlarından olan Minkarîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarını, Osmanlı hukukunun tekrar eden meselelerini tespit etmek amacıyla, diğere Őeyhüislamların fetva mecmualarıyla karşılaştırarak dijital yöntemlerle analiz etmektir. Osmanlı dönemi Őeyhüislam fetva mecmualarındaki benzer fetva sayıları üzerine yapılan çalışmalar, literatürde henüz yeterli bir bilgi birikimine ulaşamamıştır. Farklı Őeyhüislam fetva mecmualarında genel olarak ne kadar benzer fetva bulunduğu, bu fetvalar arasındaki benzerlik oranları ve benzerliklerin hangi konularda yoğunlaştığı gibi konular hâlâ detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Bu çalışmada, Minkarîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvaları, çeşitli Őeyhüislam fetva mecmuaları ile karşılaştırılarak alana bu konuda katkı sunulması amaçlanmaktadır. Tebliğde "Fetva Mecmualarının Karşılaştırılmasında Yapay Zekâ Yöntemlerinin Kullanılması" başlıklı TÜBİTAK 3005 projesinde konuyla ilgili elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Hukuku, Őeyhüislam Fetva Mecmuaları, Minkarîzâde Yahyâ Efendi, Dijital Analiz, Yapay Zeka.

اقتباسات ابن عابدين في حاشيته "رد المحتار" من علماء الأناضول (ابن كمال باشا نموذجاً)

Dr. Öğr. Üyesi Abdalbâri Azîz OSMÂN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
azizosman2015@hotmail.com

اتخذت الدولة العثمانية منذ قيامها مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان رضي الله عنه مذهباً عاماً للدولة حيث كان مجتمع الأناضول في الدولة العثمانية على مذهب أبي حنيفة رحمه الله . وقد برز العديد من العلماء والفقهاء الأحناف سواءً من العثمانيين في الأناضول أو من العرب في البلاد التي كانت تحت حكم الدولة العثمانية كبلاد الشام ، فكان هناك تواصل وتعاون واستفادة بين فقهاء الشام من جهة وبين فقهاء الأناضول من جهةٍ أخرى ، حيث استفاد فقهاء الشام من فقهاء الأناضول بل قد تأثروا بهم أيضاً . فهذا ابن عابدين الدمشقي (ت ١٢٥٢ هـ) العالم المشهور الذي برز في أواخر القرن الثالث عشر الهجري صاحب المؤلفات الكثيرة ومن أشهرها كتابه الفقهي " رد المحتار على الدر المختار " الذي هو موسوعة فقهية كبيرة ، و الذي استشهد فيه بالكثير من أقوال وآراء فقهاء الأناضول ، لقد استفاد ابن عابدين في حاشيته من العديد من فقهاء الأناضول الذين عايشوا الدولة العثمانية طيلة بقائها فبلغ عدد الذين استشهد بأقوالهم وراجع كتبهم ورسائلهم ٤٢ فقها عثمانياً أمثال : محمد بن أحمد الرومي التوقيعي ، محي الدين نشانجي زاده ، ونوح بن مصطفى القونوي الرومي المفتي ، وقره أمره الحُميدي الرومي ، وابن كمال باشا شمس الدين أحمد بن سليمان وغيرهم الكثير . وكان من أبرز الذين استشهد ابن عابدين بأقوالهم هو العلامة والمصنّف ابن كمال باشا (ت ٩٤٠ هـ) حيث أورد ابن عابدين أقواله إما من باب الاستشهاد بها أو الاعتماد عليها ، فأحياناً يورد ابن عابدين اسم الكتاب والمصدر لابن كمال ، وأحياناً أخرى يذكر اسم ابن كمال دون المصدر أو اسم الكتاب وهو الأكثر .

لقد نقل ابن عابدين عن ابن كمال باشا من أربعة كتب له بالاسم وهي : الإصلاح والإيضاح إيضاح الإصلاح أو إصلاح الوقاية في الفروع ، وفتاوى ابن كمال باشا ، ورسائل ابن كمال باشا ، وشرح الهداية . وطريقة ابن عابدين في الاقتباس من كتب ابن كمال كانت بالتصريح أحياناً بذكر اسم المصدر أو الكتاب الذي نقل عنه، حيث بلغ عدد المرات التي صرح فيها بأسماء الكتب ٣٨ مرة ، وأحياناً كثيرة ينقل عن ابن كمال باشا بذكر اسمه فقط دون ذكر الكتاب أو المصدر ، فقد بلغ عدد المرات التي ذكر فيها ابن كمال دون المصدر ٤٢٤ ، وهذا إن دلّ على شيء فإنما يدل على موسوعية ابن كمال وتبحره في علومه وكثرة مؤلفاته التي تُظهر شخصيته الاجتهادية مما جعل ابن عابدين يعود إليه وينقل عنه كثيراً ويتخذ مصدرًا موثوقاً في المذهب الحنفي .

الكلمات المفتاحية : الدولة العثمانية ، المذهب الحنفي ، علماء ، ابن عابدين ، ابن كمال .

XVIII. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİ HANEFÎ-MÂTÜRÎDÎ ÂLİMLERİNDEN AHMED-EL-MAR'AŞÎ'NİN İRÂDE VE İNSAN HÜRRİYETİNE YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN

Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
mustafakeskin39@hotmail.com

İnsanlığın kadim problemlerinden biri olan irade ve insan hürriyeti meselesi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de düşünce dünyamızı meşgul etmeye devam etmektedir. Kulların kendi fiillerindeki tasarruf gücü, özgür iradenin sınırları ve bunun bireysel sorumlulukla ilişkisi, asırlar boyunca düşünürlerin zihnini meşgul etmiştir. Dinî, hukukî ve felsefî tartışmaların merkezinde yer alan bu mesele, İslâm düşünce tarihinin de en çok ele alınan meselelerinden biri olmuştur. XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Ahmed el-Mar'aşî (öl. 1165/752) de bu köklü tartışmaya dahil olmuş ve özgün katkılarda bulunmuştur.

Mar'aşî, XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yaşamış, döneminin önemli düşünürlerinden biridir. Osmanlı döneminde telif edilen eserler, çoğunlukla Arapça el yazısıyla kaleme alındığından ve günümüz Latin alfabesiyle yazılmadığından, pek çok eser ve müellifi günümüz araştırmacıların dikkatinden uzak kalmıştır. Tefsir, kelam, kıraat ve mantık gibi alanlarda kıymetli eserler vermesine rağmen Mar'aşî de aynı şekilde akademik çalışmalara yeterince konu olmamıştır. Diğer taraftan Mar'aşî'nin çeşitli kütüphanelerde el yazması halinde kayıtlı bulunan eserleri de günümüzde yeterince tanınmamaktadır.

Mezhepler arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları ve tartışmalı meseleler, tarihte ve günümüzde olduğu gibi, Osmanlı dönemi âlimleri tarafından da kapsamlı biçimde irdelenmiştir. Bunu Mar'aşî'nin kaleme aldığı "*er-Risaletü'l-Münciye*" ve "*Risâle fi'n-Nizâ beyne Ehli's-Sünne ve'l-Mu'tezile*" adlı eserlerinde de rahatlıkla görmek mümkündür. Özellikle bu mesele üzerine kaleme aldığı *er-Risâletü'l-Münciye*'den anlaşıldığı üzere Mar'aşî, insan fiilleri ve kader konusundaki düşüncelerin tarih boyunca birçok tartışmaya yol açtığı farkında olan bir âlimdir. Toplumların gerileme ve çöküş dönemlerinde, insanların bir yandan cebirci, diğer yandan kaderci anlayışlara yöneldiği ve bu konuda yanlış fikirleri benimsediği tarihsel bir gerçektir. Bu sorunların yoğun olarak yaşandığı Osmanlı'nın gerileme dönemine tanıklık eden Mar'aşî, *er-Risaletü'l-Münciye* adlı eserinde irade ve insan fiilleri konusundaki çeşitli görüşleri kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Hanefî-Mâtürîdî düşüncüyü hem âyet ve sahih hadislerle hem de akli delillerle temellendiren Mar'aşî, konuyu sistemli bir biçimde açıklığa kavuşturmuştur. Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Cebriyye gibi temel İslâm mezheplerinin irade ve insan hürriyeti konusundaki yaklaşımlarını derinlemesine tahlil eden Mar'aşî, özellikle insan fiillerinde ihtiyarın rolü bağlamında Allâme Beyzâvî'nin görüşlerine yönelik dikkat çekici tespit ve eleştirilerde bulunmuştur. Bu konudaki tespit ve tahlilleriyle özgün bir perspektif sunan Mar'aşî'nin, özellikle Beyzâvî'ye yönelik tenkitleri ve Hanefî-Mâtürîdî düşünce geleneğini nakli ve akli delillerle temellendirme çabası, XVIII. yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasına önemli katkılar sunmuştur. Mar'aşî'nin mezkur eseri de hem klasik kelâm literatürüne katkısı hem de döneminin sosyal problemlerine çözüm arayışı bakımından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Osmanlı'nın gerileme döneminde kaleme alınan bu eser, irade hürriyeti ve kader meselelerinin toplumsal yansımalarının anlaşılması hususunda da özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışmada, kendisini Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup bir âlim olarak tanımlayan Mar'aşî'nin hem ilmî kişiliği hem de irade ve insan hürriyeti meselesine dair özgün yaklaşımları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Ahmed el-Mar'aşî, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Osmanlı Devleti.

17. YÜZYIL OSMANLISINDA İHTİLAF LİTERATÜRÜ: BEYÂZİZÂDE AHMED EFENDİ'NİN ELLİ MESELESİ

Sena Nur YILDIZ DEKKER

Yüksek Lisans Öğrencisi, İbn Haldun Üniversitesi
sena.yildiz@stu.ihu.edu.tr, senanuryildizdekker@gmail.com

Bu çalışma, 17. yüzyıl Osmanlı âlimi Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini derlediği *el-Usûlü'l-münîfe* ve bu eseri şerh ettiği *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-imâm* eserindeki Mâtürîdî ve Eş'arî mezhepleri arasındaki ihtilaf üzerine odaklanmaktadır. Beyâzîzâde, Eş'arî gelenekten beslenmesine rağmen Hanefî-Mâtürîdî kimliğini savunmakta bu iki ekol arasındaki ihtilafları elli meselede toplamaktadır. *İşârâtü'l-merâm* direkt bir ihtilaf kitabı olarak tanımlanması mümkün olmadığı gibi eserin bu elli mesele etrafında şekillendiğini de belirtmek gerekir. Ayrıca Beyâzîzâde Ahmed Efendi, 17. yüzyıl Osmanlı entelektüel dünyasının aklî ilimlerden uzaklaştığı iddiasına karşın kadı olmasına rağmen derin bir kelâm eseri ortaya koyması açısından ortaya atılan iddialara karşı bir antitezdir. Çalışmada *İşârâtü'l-merâm* içinde yer alan Beyâzîzâde'nin Mâtürîdî ve Eş'arî mezhepleri arası belirlediği elli mesele tercüme edilerek tahlil edilmektedir. Bu elli ihtilaf; varlık, bilgi, hüsün-kubuh, Allah'ın sıfatları, ilâhî fiiler ve kulların fiileri, imân ve nübüvvet gibi konuları içerir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Eş'arîlik, Mâtürîdîlik, İhtilaf literatürü, Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-imâm*, elli mesele.

OSMANLI DÖNEMİ FETVASINDA HANEFÎ MEZHEBİ TAHİRİÇ USÛLÜNE BİR ÖRNEK: RİSÂLE FÎ CEVÂBİ VÂKIA FÎ'L-FETVÂ Lİ-SA'Dİ EFENDİ

Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜLDÜ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
suleeakti@gmail.com

Mezheplerin teşekkülünden sonra hukukî istikrarı sağlamak amacıyla meseleler belirli bir mezhebin içinde kalınarak içtihatâ tâbî tutulmuştur. Mezhep içi istidlâl denen bu faaliyetin Osmanlı dönemi için fetvaya denk geldiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde hacimli bir fetva literatürünün yanında fetvâ usulü literatürünün de oluştuğunu görebiliriz. Fetva usulünü fıkıh kitaplarında ve fetva mecmualarında yer alan edebü'l-müftî bölümleri ile müstakil edebü'l müftî kitaplarından takip edebiliriz. Ancak bu metinler usulün tespitinde araştırmacılara teorik bilgiler sunarken, verilmiş fetvalar da uygulamanın kendisinden bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca fıkha dair bir konunun genellikle delilleriyle ele alındığı risaleler de fetva usulü için önemli kaynaklardır. Bu farklı metin türlerinde de görüldüğü üzere Osmanlı müftüleri fetvalarını taklîd, tercih, tahriç ve tashih usulleri ile oluşturmuşlardır. Bu ise bize Osmanlı dönemi fetva-mezhep ilişkisine dair bir bakış açısı sunar. Zira Osmanlı müftüsü öncelikli olarak taklid usûlünce, Hanefi fıkıh geleneğinde müftâ-bih olan görüş ne ise onu tespit edip hukukî istikrarı korumayı amaçlardı. Ancak bazen müftünün çeşitli gerekçelerle müftâ-bih olan görüşten vaz geçip zayıf görüşle fetva verdiği de olurdu. Müftü mezhepte doğrudan hükmü bulunmayan bir mesele ile karşılaştığında ise tahriç usulüne başvururdu. Tahriç bazen var olan kaidelerin muktezasınca, bazen de mezhep içinde çözüme kavuşturulmuş bir meseleye kıyas yoluyla olurdu. Eğer Hanefi mezhebi içerisinde mevcut hüküm ihtiyaca cevap veremiyorsa müftünün tashih usulünce kendisinin vardığı başka bir hükümle fetva verdiği de olurdu. Görüldüğü üzere Osmanlı müftüsü her bir meselede müftâ-bih olanı tespit etme gayretindedir. Müftâ-bih hale gelmiş belli bir fetvanın bulunmadığı veya bu görüş tercih edilmediği takdirde müftülerin diğer usullerle ulaştıkları fetvalardan birinin zaman içerisinde müftâ-bih hale geldiğini de görebiliriz. Bu minvalde tebliğimizin konusu daha sonra şeyhülislam da olacak bir Osmanlı müftüsü Sa'dî Çelebi'nin (ö. 945/1539) ikrar ile ilgili bir mesele için yazdığı fetva risalesini takip ettiği yöntemi tespit etmek amacıyla incelemektir. Bu meselede dönemin alimleri iki farklı görüş ortaya koymuş bunun üzerine Kanûnî Sultan Süleyman'nin (1520-1566) emriyle Sa'dî Çelebi kendi fetvasını delilleriyle bu risalede gerekçelendirmiştir. Hakkında doğrudan müftâ bih bir görüş bulunmayan meselede Sadi Çelebi fetvasını tahriç yöntemiyle oluşturmaktadır. Zira meseleyi öncelikle Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *Mebûsût'*unda yer verdiği benzer bir mesele ile kıyaslamakta, sonrasında *Mebûsût'*ta hükmü verilen bu meselenin dayandırıldığı kaideleri tekrar kendi meselesine tatbik etmektedir. Burada ortaya koyduğu istidlâli ise el-İtkânî (ö. 758/1357), Neseî (ö. 710/1310), el-Kâkî (ö. 749/1348) ve Kadîhan (ö. 592/1196) ile Bezzâzî (ö. 827/1424) metinleri ve benzer başka fetvalar ile desteklemektedir. Fetvasının aksine görüşte bulunan dönemin âlimlerini ise yöntemleri açısından ciddi bir şekilde eleştirmektedir. Zira bu kimselerin fetvalarına Hanbelî İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî'*sini kaynak göstermelerini ilmî bir hata olarak görmekte, usûl-i fıkıh açısından Hanefî mezhebine en uzak gördüğü bu mezhep görüşünün asıl alınmasını kabul etmemektedir. Aynı fetvaya Hanefî kaynağıyla ulaştığını iddia edenleri ise metni anlamamakla suçlamaktadır. En nihayetinde ilmî yeterliliklerini sorguladığı bu kimselerin iftâ ve kaza makamlarından uzaklaştırılmaları gerektiğini belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezhep İçi İstidlal, Fetva, Tahriç, Müftâ-bih, Sa'dî Çelebi.

XIX. YÜZYIL OSMANLI ULEMASINDAN SEYYİD MAHMUD MARDİNİ'NİN EŞ'ARİLİK MATÜRİDİLİK İHTİLAFLARINA DAİR GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali DURMUŞ

Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
adurmus@bartin.edu.tr

Tarih boyunca İslâm âlimleri tarafından İslâm mezhepleri arasındaki farkları ele alan çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin önemli bir kısmı Mâtürîdîlik ile Eş'arîlik arasındaki düşünce farklılıklarını inceleyen birtakım çalışmalardan ibarettir. Bu çalışmaların bazıları müstakil birer risâleden ibaret iken, bazıları ise ya İslâm Mezhepleri Tarihi yahut da ilmi kelâm sahasında telif edilen eserlerde birer konudan ibaret olmuştur. Bu tür eserler her iki mezhebin itikadî ve kelâmî görüşlerinin anlaşılması bakımından dikkate şayandır. Dolayısıyla bu tür risâleler veya bahisler gerek İslâm Mezhepleri Tarihi ilmi gerekse Kelâm ilmi açısından önem arz etmektedir. Eş'arîlik-Mâtürîdîlik ihtilaflarına dair telifatta bulunan müelliflerin önemli bir kısmı da her iki mezhebe mensup halkı kendi bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin ulemasıdır. Zira Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), Şeyhzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1133/1721), Mestcizâde Abdullah b. Osman (ö. 1150/1737), Muhammed b. Velî Kırşehirî (ö. 1165/1752), Şeyüslâm Mehmed Esad Efendi (ö.1166/1753), Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762), Muhammed Murtazâ ez-Zebidî (ö. 1205/1791), Ahmed Âsım Efendi (ö. 1219/1835) Muhammed Emin İzzî gibi birçok Osmanlı müellifi, ya müstakil birer eser kaleme almak suretiyle yahut da eserlerinde konuya yer vermek suretiyle sahaya katkıda bulunmuşlardır. İş bu müelliflerden biri de XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve ne yazık ki hakkında birkaç bilgi kırıntısından başka herhangi bir malumatın bulunmadığı Seyyid Mahmud Mardînî'dir (ö. 1254/1838). Mardînî, İslâm mezhepleri arasında cereyan eden tartışmalı meseleleri konu edindiği "Beyânü'l-Mezâhib" adlı eserinin hâtimesinde konuya yer vermiş ve Eş'arîlik ile Mâtürîdîlik arasındaki ihtilafları 39 madde ile sınırlandırmıştır. Ona göre bu ihtilafların 4'ü tekvin sıfatıyla; 14'ü Allah'ın diğer sıfatlarıyla ve zâtıyla, 6'sı kader konusuyla, 2'si Peygamberlerin sıfatlarıyla, 3'ü imanla, 10'u ise diğer bazı meselelerle ilgilidir. Eş'arîlik-Mâtürîdîlik arasındaki ihtilafların konu edildiği eserlere/bahislere bakıldığında, bu eserlerde zikredilen tarafeyn arasındaki ihtilafların 10, 12, 13, 40, 56 ve 73 gibi birbirinden farklı sayılarda olduğunu görmek mümkündür. Mahmûd Mardînî'nin söz konusu eseri, bu ihtilafları 39'a ihtisar etmesi yönüyle, bu literatürde kaleme alınmış olan eserler arasında dikkate çekmektedir. Yine Mardînî'nin Beyânü'l-mezâhib'inden de anlaşılacağı üzere, kendinden önce gerek Osmanlı'da gerekse Osmanlı öncesinde konuya dair kaleme alınan eserlere hâkim olduğunu da söylemek mümkündür. Netice itibarıyla bu risâlenin Mâtürîdîlik-Eş'arîlik ihtilaflarına dair olan kısmı, son dönem Osmanlı âlimlerinin söz konusu ihtilaflara bakışını ortaya koymasından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Kelâm, Mâtürîdîlik Eş'arîlik İhtilafları, Osmanlı Devleti, Seyyid Mahmûd Mardînî, Beyânü'l-mezâhib.

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Ömer Faruk AKPINAR, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Muhammet Raşit AKPINAR, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Timur KOZUKULOV, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Sami BAYRAKCI, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali KARAKOYUNLUOĞLU, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Jamoliddin KARIMOV, İmam Maturidi Uluslararası Araştırma Merkezi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Furkan DİNLEYİCİ, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. İbrahim Ali Abdalla OSMAN, Nileyn Üniversitesi

Doç. Dr. Aziz TAJIYEV, İmam Maturidi Uluslararası Araştırma Merkezi

Dr. Inam Ul HAQ, Uluslararası Riphah Üniversitesi

Dr. Oybek SOTVOLDIYEV, İmam Maturidi Uluslararası Araştırma Merkezi

Dr. Ahmad ALI, Abdul Wali Khan Üniversitesi

Dr. Saliha KEBBABÎ, Kostantiniyye 3 Salah Boubnider Üniversitesi

Dr. Zafar FAHRIDDINOV, İmam Maturidi Uluslararası Bilimsel Araştırma Merkezi

Arş. Gör. Burhan BAŞARSLAN, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Muhammed Ali DENİZ, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Osman ARABACI, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ**, Selçuk Üniversitesi Rektörü, TÜRKİYE
- Prof. Alhadi Adam Mohammed IBRAHİM**, Nileyn Üniversitesi Rektörü, SUDAN
- Prof. Dr. Yusuf ACAR**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ**, N.Erbakan Üniversitesi A.K. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE
- Prof. Dr. Davranbek MAKSUDOV**, Özbekistan Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, ÖZBEKİSTAN
- Prof. Dr. Abdelaziz BERGHOUT**, IIU Malaysia, MALEZYA
- Prof. Dr. Abdus Samad Antonio Romero ROMAN**, Endülüs Araştırma Fakültesi, İSPANYA
- Prof. Dr. Hüseyin AYDIN**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ashirbek MUMINOV**, The L.N.G. Eurasian National Üniversitesi, KAZAKİSTAN
- Prof. Dr. Jalaleddin KARİMOV**, Halkara İslam Üniversitesi İmam Matüridi Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, ÖZBEKİSTAN
- Prof. Tarig Elnour Hadi HASSAN**, Nileyn Üniversitesi, SUDAN
- Prof. Dr. Mithat ESER**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE
- Prof. Dr. Recep TUZCU**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE
- Prof. Dr. Yahya MICHOT**, Hartford Seminary, ABD
- Doç. Dr. Zaylabidin ACİMAMATOV**, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, KIRGIZISTAN
- Doç. Dr. Abdin CHANDE**, Adelphi Üniversitesi, ABD
- Doç. Dr. Abdülaziz KALBERDİEV**, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, KIRGIZİSTAN
- Doç. Dr. Ali JUSUBALIEV**, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, KIRGIZISTAN
- Dr. Öğr. Üyesi Sami BAYRAKCI**, TİMAV Başkanı, TÜRKİYE
- Dr. Abdullatif ALLAQULOV**, İmam Maturidi Uluslararası Bilimsel Araştırma Merkezi, ÖZBEKİSTAN
- Dr. Ahmad ALI**, Abdul Wali Khan Üniversitesi, Mardan, PAKİSTAN
- Dr. Inam Ul HAQ**, Uluslararası Riphah Üniversitesi, PAKİSTAN
- Dr. Oybek SOTVOLDIYEV**, İmam Maturidi Uluslararası Bilimsel Araştırma Merkezi, ÖZBEKİSTAN
- Dr. Saliha KEBBABÎ**, Kostantiniyye 3 Salah Boubnider Üniversitesi, CEZAYİR
- Dr. Sıdk SALLAMI**, Zeytune Üniversitesi, TUNUS
- Dr. Zafar Fahriddinov**, İmam Maturidi Uluslararası Bilimsel Araştırma Merkezi, ÖZBEKİSTAN

SEKRETARYA

- Arş. Gör. Osman ARABACI (Selçuk Üniversitesi)
- Arş. Gör. Muhammed Ali DENİZ (Selçuk Üniversitesi)
- Arş. Gör. Burhan BAŞARSLAN (Selçuk Üniversitesi)

VI. ULUSLARARASI MÂTÜRÎDÎLİK SEMPOZYUMU **OSMANLI'DA HANEFÎLİK MÂTÜRÎDÎLİK**

VI. INTERNATIONAL MATURIDISM SYMPOSIUM
HANEFISM and MATURIDISM in the OTTOMAN EMPIRE

الندوة الماتريدية الدولية السادسة
الحنفية والماتريدية في العصر العثماني

1-2
Kasım 2024
Konya/Türkiye

1-2
November 2024
Konya/Türkiye

1-2
نوفمبر 2024
قونيا/تركيا

Detaylı Bilgi İçin / For detailed information / للمعلومات المفصلة

maturidisempozyumu.selcuk.edu.tr

